

5 NÁSTUP OSMANŮ A ÚPADEK SRBSKÉHO STŘEDOVĚKÉHO STÁTU

Osmani

Arménský Mantzikert (1071) a kappadocký Myriokefalon (1176) byla místa dvou katastrofálních porážek byzantských armád od vojsk Seldžuckých Turků. Hordy dobyvatelů po nich zaplavily byzantské maloasijské provincie a natrvalo se v nich usadily. Jejich centrem se stala Konya (byzantské Ikonion). Porážky Byzance a invaze Seldžuků měly pro byzantskou říši dalekosáhlé následky: byzantské panství v Malé Asii bylo otřeseno a destabilizováno, pozice říše v tomto regionu se ukázaly jako velmi vratké a okupace byzantských území Seldžuky usnadnila v následujících staletích pronikání dalších tureckých nájezdníků – Osmanů. Současně s pronikáním seldžuckých a osmanských Turků se vynořila staronová myšlenka boje motivovaného islámským náboženstvím – *džihádu*.

Turecký kmen Osmanů začal do maloasijských oblastí, obsazených kdysi Seldžuckými Turky, pronikat koncem 13. století. Svůj název osmanští Turci odvozovali od jména svého „praotce“ Osmana I. (1288–1326). osmanští Turci původně sídlili ve Střední Asii, odkud pod tlakem mongolských hord začali pronikat na západ. Tehdy nikdo ani zdaleka netušil, jak nedozírné budou následky jejich pohybu a co vyvolá jejich expanze nejen na Blízkém Východě, ale i v Evropě.

Turecký vládce Osman založil v maloasijské Bithýnii, v kraji v okolí hory Olymp, malý emirát, který sloužil jako turecká základna pro další výboje na území byzantské říše. Osmanovým nástupcem se stal jeho syn Orchan (1326–1362), který rozdělil ovládaná území, jak bylo u tureckých kmenů běžné, svým synům Sulejmanovi a Muradovi. Jak napsal byzantský kronikář Laonikos Chalkokondyles ve své *Apodeixis historion* (česky vyšlo jako *Poslední zápas Byzance*), sídlem Orchanova „vznešeného dvora“ se stala v roce 1326 Brussa (Bursa) v Malé Asii. Jeho expanzivní politika směřovala dále na Západ. Díky úspěšným bojům, které vedl s Byzancí, se Orchanovi podařilo postupně vytlačit Byzantince z maloasijského území. Další expanze osmanských Turků již byla zaměřena na evropskou pevninu a stala se pro budoucí osud Evropy vážnou hrozbou. Jak zaznamenal kronikář Chalkokondyles, byli Turci ve svém boji posilováni myšlenkou, že „Evropa je krásná země a že ji dobudou velmi lehce“. Orchanova vojska, vedená jeho synem Sulejmanem, poměrně snadno dobyla město Kallipolis na evropském břehu průlivu Dardanely (1354), jehož hradby se předtím při zemětřesení zřítily. Turecký vládce tak získal novou základnu pro pronikání do vnitrozemí Balkánského poloostrova. V roce 1359 zaútočila

rozvoji srbské architektury a umění. Inspirační zdroje přicházely zejména z byzantských tradic. Jejich působení ovlivnilo vznik nového vardarsko-byzantského stylu, který se teritoriálně dělil na tři skupiny: kosovsko-metochijskou, makedonskou, mimosrbskou. Nejvýznamnější skupinou, která se etablovala na srbském území, byla tzv. kosovsko-metochijská škola.

K typickým stavbám vardarsko-byzantského stylu v prostředí kosovsko-metochijské školy patřily chrámy s půdorysem vepsaného kříže, nad nímž se tyčila jedna nebo pět kupolí. Kupole srbských chrámů byzantského typu jsou osmiboké, oltářní apsidy

Klášter Lesnovo, kostel sv. Archandělů, 1341

trojboké; v makedonské oblasti bývají oltářní apsidy pětihřanné. Nad chrámovými vraty ozdobenými kamenným ostěním bývá v nice umístěna freska. V její kamenné obrubě si můžeme často přečíst jméno zakladatele chrámu (*ktitora*). Fasády byly vyzdobeny střídáním různobarevných vrstev kamene-opuky, cihel a malty. Červené cihly kladené vertikálně nebo horizontálně v jedné i více vrstvách tvořily působivý kontrast s nažloutlým kamenem a bílou štukou a dodávaly stavbám kosovsko-metochijské školy typický kolorit. K stavbám vardarsko-byzantského stylu s jednou kupolí nad křížovým půdorysem patřil chrám sv. Bohorodičky Hodigitrie v Peći (1324–1327), kostel sv. Archandělů v Lesnovu (1341), chrám Uvedení Bohorodičky v Kučevišti (1348) a chrám sv. Demetria v Markově klášteře (1371). Z pětikupolových chrámů s půdorysem kříže je třeba připomenout přestavbu chrámu sv. Bohorodičky Ljevišské (1307), kterou nařídil srbský král Milutin, chrám sv. Jiří (Georgia) postavený ve Starém Nagořičinu (1313) nebo chrám Zvěstování v klášteře Gračanica (1315–1321). Podobný charakter mají také jednokupolové stavby jako „královský chrám“ sv. Joakima a sv. Anny ve Studenici (1314), jehož stavba je spojena s Milutinovým jménem, chrám sv. Demetria v Peći (1321–1327) nebo sv. Spasa v Prizrenu (14. století). Také klášter Matejić, *zadužbina* cara Uroše a jeho matky Heleny ze šedesátých let 14. století, který byl postaven ve Skopské Černé hoře, patří k církevním stavbám vardarsko-byzantského typu.

osmanská vojska poprvé na hradby Konstantinopole, následoval útok na Didymoteichos-Dimotiku (1361) a rok nato na město Filippopolis. Cíl osmanské agrese – dobytí „Rumélie“ (Byzance) se mohl začít naplňovat.

Také vojska druhého Orchanova syna, pozdějšího tureckého sultána Murada I. (1362–1389), záhy překročila Dardanely. Rychlý postup Osmanů a jejich usazování na evropské pevnině s sebou přinášelo nejen řadu administrativně organizačních změn na dobytém území Balkánského poloostrova, ale přimělo také sultána Murada, aby byl blíže epicentru dění: bojové vřavě i politickému životu. Přenesl proto sídlo svého dvora z maloasijské Brussy do Adrianopole (Drinopole) v Thrákii. Odsud pak osmanští vládcové řídili vítězné tažení svých vojsk jihovýchodní Evropou. První velký úspěch zaznamenala osmanská armáda v roce 1371, kdy porazila vojska srbské šlechty na řece Marici, čímž si otevřela cestu do Makedonie. Druhým úspěchem byla porážka křesťanských vojsk a likvidace představitelů slovanské aristokracie jihovýchodní Evropy v bitvě na Kosově poli v roce 1389. Postup osmanských Turků na Balkáně se pak dovršil v roce 1453 pádem „druhého Říma“ – Konstantinopole, která už delší čas zůstávala poslední a izolovanou výspou křesťanství v tureckém moři.

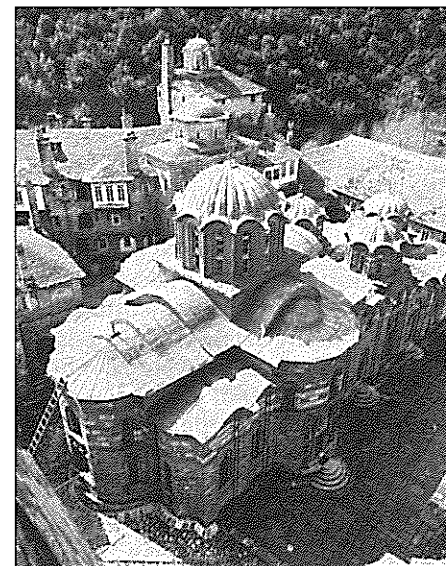
Vznik osmanského státu a dlouhou existenci turecké říše ovlivnilo několik faktorů. Vedle organizačně dokonalého systému státní správy a fungujících hospodářských struktur, který Osmané zčásti převzali od porobené Byzance, patřilo k rozhodujícím faktorům také vytvoření disciplinované a dobře vycvičené armády. K více než pětisetletému trvání osmanské říše přispělo jako stmelující amalgám také jednotné náboženství – islám, který ideologicky zdůvodňoval svatou válku – *džihád*.

Osmanská expanze na západ, kdy se do rukou Turků dostávalo jedno maloasijské byzantské území za druhým, zpočátku vzdálenější oblasti Evropy příliš nezajímala. Dobývání oblastí, které navíc patřily jen „schizmatickým Řekům“, evropské pořádky zatím nikterak nenarušovalo. Západokřesťanským panovnickým dvorům připadalo osmanské nebezpečí příliš vzdálené. Navíc mezi nimi a Osmany ležela dosud předsunutá bašta křesťanství, byť ortodoxního – byzantská říše. Evropa příliš spoléhala na její vojenské síly, a to se jí stalo osudným. Byzantská říše, zmítaná vleklou vnitropolitickou a ekonomickou krizí, nebyla nakonec schopna křesťanskou Evropu před tureckými dobyvateli uchránit. Až postup osmanských Turků na evropskou pevninu zmobilizoval síly obyvatelstva jihovýchodní Evropy. Vztah západní Evropy k situaci na Východě zůstával i nadále laxní. Odrazem vlažného poměru Východ – Západ byla dlouhodobá jednání o smíření východní a západní církve, k němuž daly podnět římské církevní kruhy již koncem 13. století. Rozhovory o církevní unii prošly řadou peripetií a dosažené výsledky neměly nikdy dlouhého trvání. Fiasko unionistických snah mělo pro obyvatelstvo byzantské říše a celou jihovýchodní Evropu katastrofální následky. Neúspěšné byly i mise po evropských panovnických dvorech, které vycházely z byzantských vládnoucích kruhů a které nabádaly evropské vládcy, aby poskytli Konstantinopoli vojenskou či finanční pomoc a pomohli jí čelit tureckému nebezpečí. Jeho podceňování se Evropě nevyplatilo.

Balkán od poloviny 14. století sužovaly nájezdy tureckých vojsk. K osudnému měření sil mezi Osmany a balkánskými Slovany došlo v bitvě na Kosově poli

roku 1389. Bitva otevřela cestu muslimským dobyvatelům k dalšímu pronikání do nitra jihoslovanských zemí, a bývá proto považována nejen za mezník v srbských dějinách, ale také za mezník v evropské historii. Od té doby se masy Turků valily do Evropy a dobře vycvičené turecké oddíly dobývaly jedno území za druhým. Osmanská expanze probíhala několika směry, z nichž dva byly stěžejní. Jeden proud tureckých vojsk postupoval přes Srbsko směrem na sever a směřoval do Podunají a Posáví, k hranicím uherského království. Val pevností na Dunaji se začínal bortit. Dobytím významných dunajských pevností Golubac, Smederevo a Bělehrad se Osmanům otevřely brány do Panonské nížiny, a tím i cesta do střední Evropy. Turecké nebezpečí se stalo středoevropským problémem. Druhý hlavní směr osmanské expanze směřoval na jihozápad a měl za cíl oblasti ležící na pobřeží Jaderského moře. Postižené přímořské oblasti se vyliďňovaly. Zoufalé obyvatelstvo jaderských měst hromadně prchalo před valícími se tureckými hordami do vnitrozemí, kde hledalo útočiště ve vysokých a nepřístupných horách dinárského masivu. Část z nich se uchýlila pod ochranu Dubrovnické republiky, která si svou samostatnost vykupovala placením tributu, nebo na území Benátské republiky, které patřil úzký pás dalmatského pobřeží. Během následujících let však musely obě městské republiky, zejména Benátky o své kolonie ve Středomoří s Turky urputně zápasit a svádět lýtý boj o každý kousek území, o každé město, o každý ostrov. Když osmanská vojska dobyla Bosnu (1463), mohli Turci postupovat dále na západ a hlouběji pronikat na chorvatské území. Otevřela se jim cesta až do oblasti východní Slavonie a Předalpi. Zdrucující porážka chorvatských vojsk na Krbavském poli (1493), kde v krvavé řeži našla smrt většina chorvatské šlechty, znamenala pro osud Chorvatů totéž jako v dějinách Srbů kosovská bitva.

Osmanská expanze během několika desetiletí zcela změnila tvář jihovýchodní Evropy a oživila myšlenku „svaté války“ proti nevěřícím a ideu křížových výprav. Jejich cílem však již nebyla Asie jako v době křížáckých tažení proti Seldžukům, ale zastavení valících se osmanských vojsk na domácí evropské půdě. Turecké nebezpečí sjednotilo načas pod vedením papežské kurie nejvyšší představitele evropských panovnických dvorů ke společnému boji. Ale křížové výpravy výkvětu evropského rytířstva z Uher, Francie, Burgundska, Španělska, Itálie, Německa, Polska a českých zemí proti Osmanům končily nezdarem a ambiciózní evropské plány na porážku osmanské říše byly utápěny v krvi. Tu-

Klášter Chilandar na hoře Athos, kostel Uvedení Bohorodičky do chrámu

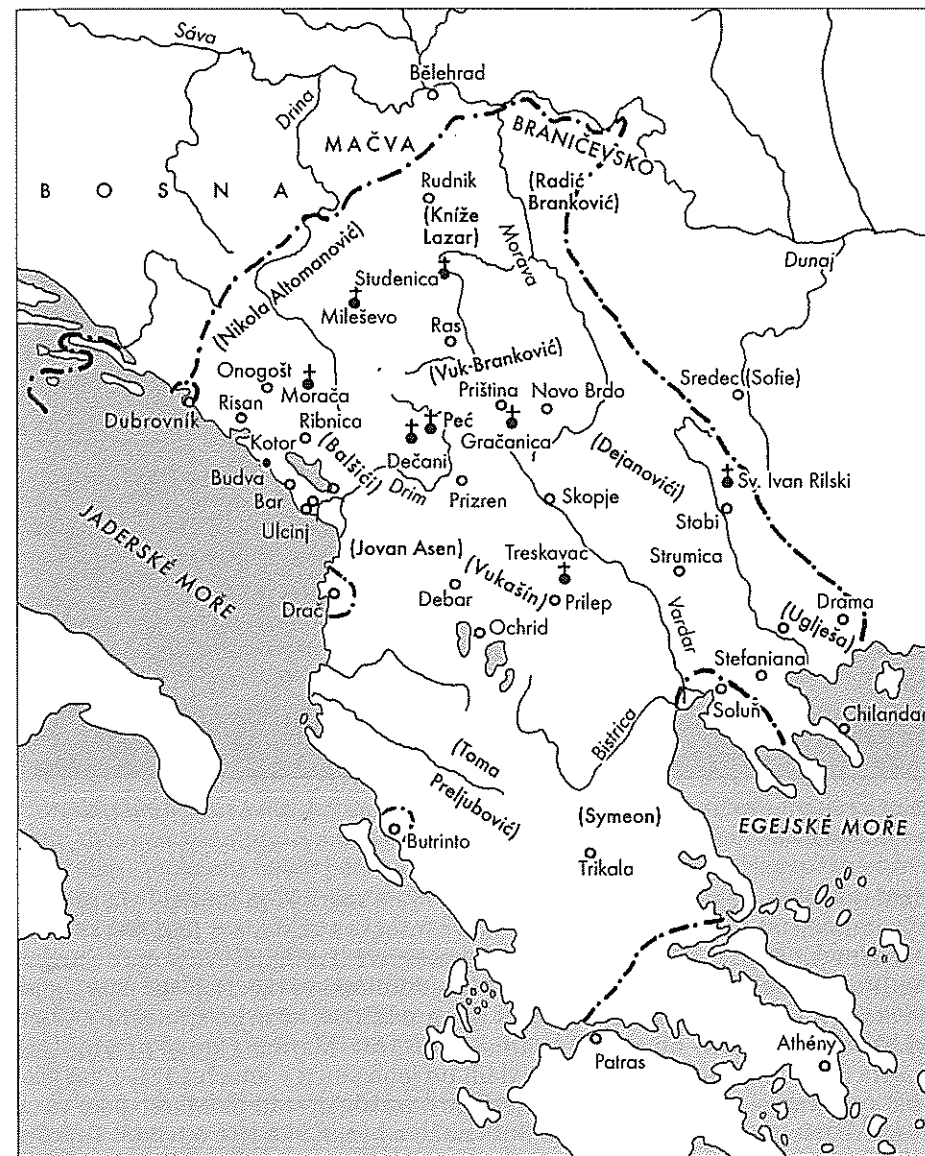
recká vojska postupovala do centra Evropy. Zastavit se je podařilo až před Vídní, pod Kahlenbergem roku 1683.

Tváří v tvář tureckému nebezpečí

Říši Štěpána Dušana potkal osud mnoha jiných heteroetnických (mnohonárodních) státních útvarů; některé přežily pár staletí, jiné měly jepičí život. Poněvadž se během Dušanovy vlády nepodařilo stmelit konglomerát několika územních celků, jeho říše zanikla stejně rychle, jako vznikla. Po jeho smrti si silná regionální šlechta začala upevňovat své mocenské postavení, což vedlo k rozkladu říše na panství jednotlivých šlechtických rodů. Dezintegračním tendencím místní aristokracie nedokázal slabý Dušanův syn Štěpán Uroš V. (1355–1371) čelit. Postavení nového srbského vladaře bylo více méně formální, jeho snahy o udržení celistvosti srbského státu marné. Kvůli nejednotnosti se srbské země staly později snadnou kořistí Osmanů.

Jako jeden z prvních se od Uroše se svým územím v Thesálii a Epiru odtrhl jeho blízký příbuzný Siniša (Symeon) a matka Helena, která spravovala oblasti kolem Seru. Jihozápadní Makedonie se zmocnil šlechtic – „vlastelin“ Vukašin Mrnjavčević (1366–1371), který se roku 1366 prohlásil v Prilepu králem. V jeho držení byla vedle Prilepu i města Skopje a Prizren. Vukašin razil mince s vlastním portrétem a podobně jako jiní místní panovníci vedl zcela samostatnou politiku. Měl přátelské styky s městskou námořní republikou Dubrovník. Pro její obchodníky vydal společně se svým synem Markem roku 1370 privilegium. Další velmožové vyčkávali. Postupně však od srbského státu odpadalo jedno území za druhým. Lazar Hrebeljanović opanoval oblast centrálního Srbska, Vuk Branković ovládl oblast Kosova pole, Zetu spravovali Balšići. Za vlády Balšových synů Jiřího I. (Djurdja), Stracimira a Balši II. bylo území, které původně spravovali, rozšířeno v letech 1373–1377 o oblast Travuňska a Kanalitska. Rod Balšićů se tehdy ocitl na vrcholu své moci. V západním Srbsku, v sousedství Bosny od Rudniku až po Dubrovník vládl Nikola Altomanović (1363–1373), Dejanovićům (Dragašům) patřila střední Makedonie a Jovan Uglješa vládl v její jihovýchodní části. Oblasti na severu, Mačva a Braničevsko stejně jako pevnosti Bělehrad a Golubac patřily uherskému státu. Po smrti Štěpána Dušana získali Braničevo a Kučevo Rastislalići. V sedmdesátých letech 14. století tu vládl Radič Branković, syn Branka Rastislaliće, ale kolem roku 1379 byl poražen a jeho území se dostalo do rukou knížete Lazara Hrebeljanoviće. Ze státnického díla Štěpána Dušana, územně rozsáhlého a mocensky silného srbského středověkého státu, který do jisté míry nahrazoval na Balkáně roli upadající Byzance, zbyly za několik málo let jen rozvaliny. Od druhé poloviny 14. století se v souvislosti s útoky mocných sousedů, zejména pod tlakem osmanské říše, stala hranice srbského státu pružnou a velmi pohyblivou.

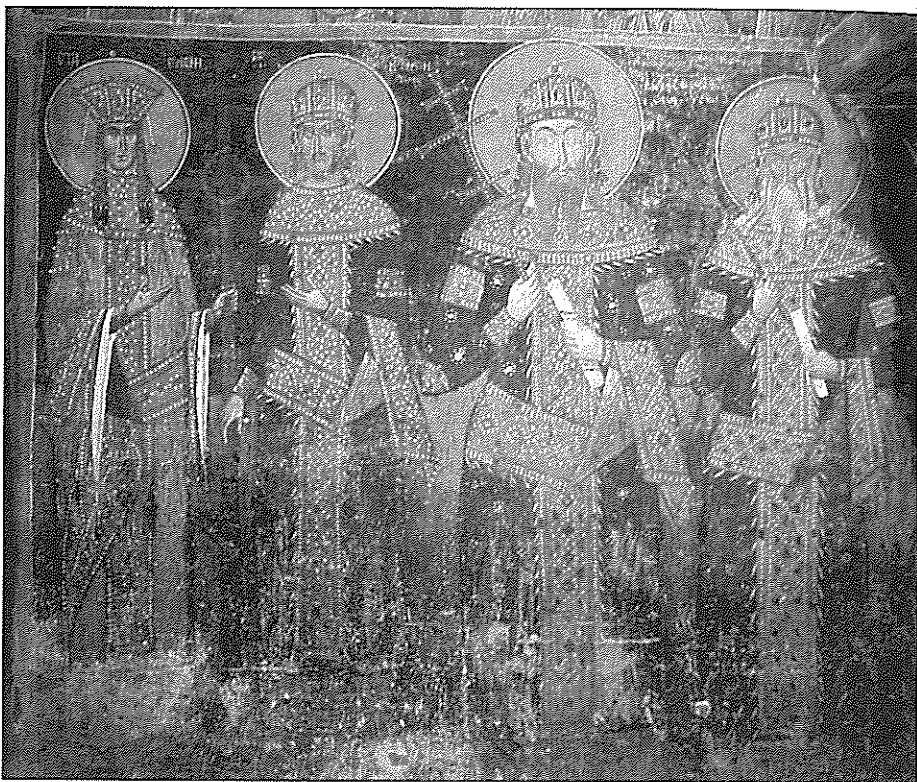
Exponované postavení Makedonie v těsném sousedství říše osmanských Turků přimělo krále Vukašína Mrnjavčeviče a jeho bratra, serského despota Jovana Uglješu, aby se pokusili vážnému nebezpečí čelit. Přes půl roku se bratři vojensky i duchovně připravovali na vojenské střetnutí s Osmany. Uglješa hledal pomoc na Svaté hoře na Athosu, kde našel duchovní podporu ve svém oblí-

Rozpad srbské říše

beném řeckém klášteře Vatoped. Osud však bratrům nepřál. Oba na podzim roku 1371 zahynuli v krvavé bitvě s Turky u Črnomenu (Čirmen) na řece Marici. Spolu s nimi byla pobita řada příslušníků srbské a řecké aristokracie. Jen hrstce bojovníků, kteří nepodlehli ostřím tureckých zbraní nebo nebyli odve-

Freska z Psaci se zobrazením cara Štěpána Uroše V, krále Vukašina, sv. Konstantina a sv. Heleny, 1365–1371

deni do zajetí, se podařilo uprchnout. Bitva na marickém bojišti byla prvním významnějším střetnutím srbské šlechty s tureckou armádou, jejíž síla se měla ukázat v plné šíři o 18 let později v kosovské bitvě. Po Uglješově porážce připojili Turci východní část jeho panství v Makedonii ke své říši. Největší část Uglješova území získala v podstatě nazpět byzantská říše, když ho společně s Chalkidikou a Athosem opanoval soluňský despot Manuel, který přesídlil do města Ser. Vukašinova država, kde vládl po jeho smrti v letech 1371–1395 jako král syn Marko, se stala „pouze“ tureckým vazalským státem. Marko jako vazal turecké říše musel podobně jako Bulharsko a byzantská říše odvádět Turkům poplatek a zavázat se, že jim poskytne vojenskou pomoc. Účastnil se tažení ve vojsku Murada I. i Bajezida I. a padl u Rovine roku 1395 v bitvě mezi Bajezidem a valašským vévodou Mirceou Starým. Společně se svými bratry Ondřejem a Dimitrem založil klášter sv. Demetria nedaleko Skopje na „Markově řece“, kde byl také údajně pohřben. Podobně jako jeho otec razil vlastní stříbrné mince, na nichž je titulován jako král. Udatný „kralevic Marko“ je známá postava mnoha starých srbských legend a jeho boj s Turky se stal námětem epických

srbských junáckých písní. Jeho podobu najdeme vyobrazenou na fresce v kostele sv. Michala v Prilepu. Boj proti „bezbožným muslimům“, jak je nazval despot Uglješa, se stal nejen srbským národním bojem, ale také střetem dvou odlišných civilizací, křesťanské a islámské. Byl jedním z osudových okamžiků v dalším vývoji srbské historie a klíčem k pochopení novodobých dějin srbského národa.

Na počátku prosince 1371, nedlouho po bitvě na Marici, zemřel bez mužského potomka, bez následníka trůnu poslední panovník nejvýznamnějšího středověkého srbského panovnického rodu, dynastie Nemanjićů, car Štěpán Uroš V. V ústní tradici zachycené některými písemnými prameny se objevily náznaky, že Štěpán Uroš zemřel násilnou smrtí z rukou krále Vukašina, ale moderní historická věda prokázala, že poslední Nemanjić zemřel přirozenou smrtí. Jedinou členkou rodu Nemanjićů, která přežila své vrstevníky, byla sestra cara Štěpána Dušana – Teodora, provdaná za despota Dejana, která je známá z pramenů jako „srbská carevna“ a také pod klášterním jménem Eudokie (Ev-dokija). Její synové Jovan Dragaš a Konstantin Dragaš vládli jako vazalové Turků v rozsáhlé doméně, kterou si vytvořili v oblasti východní Makedonie. Rodina Dragašů se zapsala i do byzantské historie: Konstantinova dcera Helena byla provdána za byzantského císaře Manuela II. Palaiologa (1391–1425). Byla první Srbkou, která se stala byzantskou císařovnou, a její synové Jan VIII. (1425–1448) a Konstantin XI. (1449–1453) z rodu Palaiologů vládli byzantské říši až do jejího zániku.

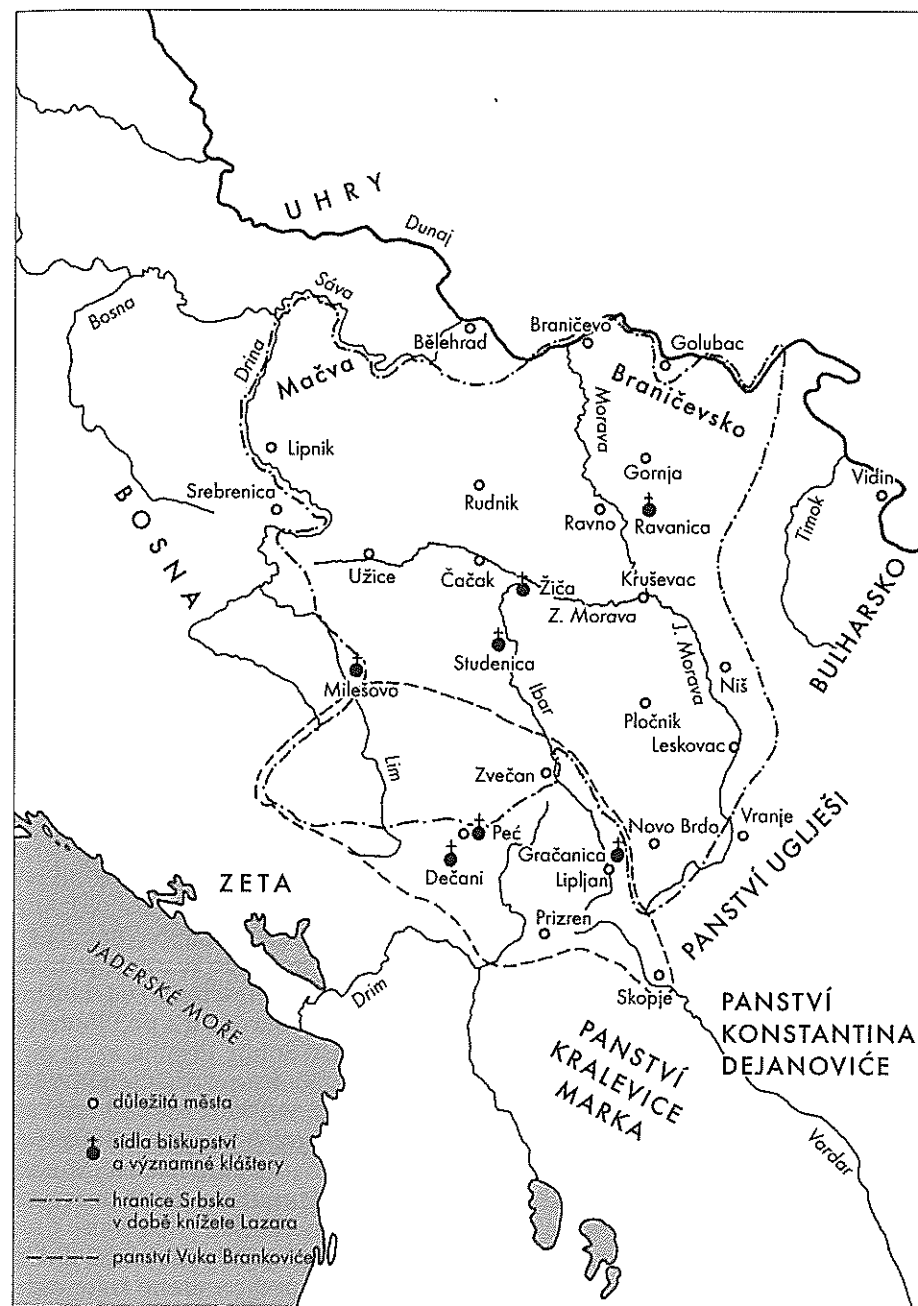
Smrt Štěpána Uroše V. a také předchozí porážka Srbů na Marici udělaly definitivní tečku za dobou mocenského vzepětí srbských zemí. Tváří v tvář tureckému nebezpečí znamenal rok 1371 počátek nového období ve vývoji srbského státu, etapy, která přinesla změny tradičního pojetí srbské státnosti. Srbský stát se během své dlouhé historie vyvíjel na území, které bylo kdysi součástí byzantské říše. Ve druhé polovině 14. století Byzanc oslabená dlouholetými vnitřními dynastickými boji a sužovaná postupujícími Osmany nebyla schopna sama čelit tureckému nebezpečí a hledala spojence na Západě. Neúspěšná bitva na Marici zhatila plány byzantského císaře Jana V. Palaiologa na získání pomoci. Na podzim roku 1371 se císař vrátil po neúspěšné misi po evropských zemích (Uhry, Benátky, Řím), kde marně usiloval o podporu a zoufale hledal pomoc proti Turkům, do Konstantinopole. Nepomohlo mu ani jeho přestoupení na katolickou víru. Koncem téhož roku nebo na začátku roku 1372 se Byzanc stala vazalem osmanské říše a svou existenci si musela vykupovat placením daně.

Srbsko, aby uhájilo své mocenské zájmy v Podunají, se často dostávalo do střetů s Uhrami. Předmětem uhersko-srbských sporů byla dlouhodobě oblast Bělehradu a území Mačvy a Braničevska. Tyto oblasti, které obě země považovaly jako pohraniční za strategicky významné (a z hlediska postupující turecké expanze se staly pro Uhry životně důležité), často přecházely z uherských rukou do srbských a naopak. Uherský a později také polský král Ludvík I. Veliký se snažil zabezpečit jižní hranici svého království. Jeho poměr k Srbsku však nevybočoval z rámce tradičních politických vztahů.

Lazar Hrebeljanović

Po bitvě na Marici se stal nejvýznamnějším srbským vládcem Lazar Hrebeljanović (1371–1389). Narodil se kolem roku 1329 u Prilepace nedaleko Nového Brda jako syn *logotheta* (kancléře) cara Štěpána Dušana, Pribace Hrebeljanoviće. Svou politickou kariéru začal také u carského dvora, nejprve ve službách Štěpána Dušana, později jeho syna Uroše. Jeho schopnosti byly záhy náležitě oceněny a Uroš mu udělil titul knížete. Oženil se s Milicou, dcerou významného srbského vojvodce Vratka, který odvozoval svůj původ od nejstaršího syna Štěpána Nemanji, Vukana.

Kníže Lazar ovládal centrální srbské oblasti spojené se starou státností doby Nemanjićů, kde ležela střediska srbské pravoslavné církve: kláštery Studenica, Žiča a Peč se srbským patriarchátem. Tyto oblasti zůstaly prozatím turecké expanze ušetřeny. Lazar provozoval obratnou sňatkovou politiku, kterou si zabezpečil podporu významných srbských rodů, Bulharů a zčásti i Uher. Jedna z Lazarových dcer si vzala za muže uherského palatina Mikuláše Gorjanského mladšího, další Alexandra Šišmana, syna bulharského cara. Na jihu si zajistil sňatkem své dcery Mary (Mariny) podporu Vuka Brankoviće, který spravoval oblast Kosova (Prizren, Priština, Zvečan), a sňatek Heleny (Heleny) s Jiřím II. Stracimirovičem-Balšičem, pánem v Zetě, mu zajistil podporu rodu Balšićů. S pomocí bosenského bána Tvrtka I. Kotromaniće porazil Lazar župana Nikolu Altomanoviće, kterého nechal oslepit, a jeho panství v oblasti mezi Rudnikem a Dubrovníkem si s Tvrtkem rozdělil. Tvrtko získal jeho západní část a roku 1377 se nechal jako poslední potomek Nemanjićů (byl pravnukem krále Štěpána Dragutina v ženské linii) v Mileševě korunovat na „krále Srbů, Bosny, Přímoří a Západních krajů“. Na severovýchodě získal Lazar jako vazal uherského krále Ludvíka I. kolem roku 1373 Mačvu a o šest let později si na Radiči Brankovići vydobyl část Braničevsko-kučevské bányiny. Po Ludvíkově smrti (1382) se Lazar dostal do konfliktu s jeho nástupcem Zikmundem Lucemburským, který proti němu roku 1389 vytáhl. K bitvě patrně nedošlo a celý spor mezi knížetem Lazarem a uherským králem, spor mezi vazalem a jeho suverénním pánem, byl urovnán prostřednictvím Lazarova zetě, Mikuláše Gorjanského mladšího. Lazar se díky územním ziskům postupně stal jedním z nejmočnějších srbských knížat. Jeho vládu plně podporovala srbská církev. V srbských pramenech je označován jako „samovládce (*samodržec*) své srbské země“ nebo „svých Srbů“ a uherské prameny ho nazývaly „knížetem království Rašky“. Církevní kruhy kolem konstantinopolského patriarchátu ho titulovaly jako „velkého knížete celého Srbska“. Jeho území se rozkládalo na severozápadě až po řeky Drinu a Sávu, na severu po Dunaj (s výjimkou Bělehradu a pevnosti Golubac), obsáhlo celé Pomoraví až po Lipljan a Novo Brdo v oblasti Kosova na jihu. „Lazarovou zemí“, jak ji nazývaly Turci, protékaly „tři Moravy“ (Západní, Jižní a po soutoku obou „srbská“ Morava). Sídlním městem knížete Lazara a novým centrem země se stal Kruševac. Město-pevnost bylo obehnáno mohutným dvoumetrovým opevněním s obrannými věžemi. Uvnitř vedle pozůstatků knížecího paláce z doby Lazarovy vlády zůstal dodnes zachován dvorský kostel sv. Štěpána (Lazarica) postavený v letech 1376–1378.

Srbsko za Lazara Hrebeljanoviće a Vuka Brankoviće (druhá polovina 14. století)

Po bitvě na Marici sehrávala ve vnitřních bojích Srbska důležitou roli srbská ortodoxní autokefální církev. Církev pomáhala udržovat politickou a duchovní jednotu srbského státu Nemanjićů a přispívala k jeho centralizaci. Lazar se ve státním zájmu a s ohledem na turecké nebezpečí snažil napravit roztržku, která vznikla mezi srbskou a řeckou (byzantskou) církví za vlády Štěpána Dušana. Přestože jednání o smíření obou církví začala už za Dušanovy vlády, teprve Lazarovi se podařilo ve spolupráci se srbským patriarchou Sávou IV., který vedl srbské poselství do Konstantinopole, dovést rozhovory mezi nepřátelými stranami až do konce a smír skutečně nastolit. Při slavnostním aktu smíření v Prizrenu, v kostele kláštera sv. Archandělů nad hrobem cara Dušana, byla srbská církev roku 1375 zbavena klatby. Hlavě srbské církve byl přiznán – tentokrát oficiálně konstantinopolským patriarchou Filotheem – titul patriarchy. Uznání srbského patriarchátu značně posílilo pozice srbské církve. Kníže Lazar byl velmi zbožný a svými nadacemi podporoval četné kláštery (například na Athosu). Sám založil jako svou *zadužbinu* klášter v Ravanici. Na freskách klášterního chrámu Nanebevstoupení Krista, který byl postaven v letech 1376–1378 a který měl sloužit jako mauzoleum s knížecí hrobkou, byl Lazar středověkým malířem zobrazen jako panovník s korunou na hlavě a žezlem v ruce, jak přijímá vládu od Boha. Na západní stěně lodi (*naos*) chrámu je vyobrazena rodina knížete Lazara, který společně se svou ženou Milicou drží v rukou jako zakladatel (*ktitor*) model kostela. Mezi oběma manželi jsou namalováni jejich malí synové Štěpán a Vuk. Fresky pocházejí z let 1377–1387.

Bitva na Kosově poli

V osmdesátých letech 14. století osmanští Turci vystupňovali svou vojenskou aktivitu vůči balkánským zemím. Roku 1383 dobyli město Ser, kdysi sídlo despoty Uglješi, a o dva roky později napadli Zetu a porazili její vládcu Balšice. Balša II. padl v bitvě s Turky a jeho panství s centrem v Zetě, ke které byly kdysi připojeny (nejčastěji sňatky) přilehlé oblasti, se rozpadlo. Turecké oddíly se jako žhavá láva dál valily Balkánem. Na podzim 1386 pronikli Turci do Bosny a téhož roku dobyl turecký sultán Murad I. Niš. Kníže Lazar Hrebeljanović se pokoušel náporu Turků čelit a jejich postup zastavit; podařilo se mu je porazit u Pločniku na řece Toplici. Dílčí vítězství Srbů však Turky neodradilo od dalšího pronikání do nitra Balkánského poloostrova. Obsadili Berrhoiu a po dlouhém obléhání roku 1387 také centrum makedonské oblasti Soluň. Přitáhli až na pobřeží Středozemního moře a ohrožovali Dubrovník. Koncem srpna téhož roku porazilo u Bileče, v dnešní Hercegovině, bosenské vojsko vedené Vlatkem Vukovićem turecká vojska, kterým velel jeden z vojevůdců Murada I. Šahin. Srbský letopisec o tom se zadostiučiněním nepřesně poznamenal, že „Murád utekl“. Teprve tato porážka Turků donutila sultána Murada I., jak se dočteme v tureckých pramenech, k tvrdé ofenzivě proti Bosně a Srbsku.

K měření tureckých a srbských vojenských sil a sil jejich spojenců došlo v úterý, na svátek sv. Víta – *Vidov dan* (tj. 28. června – podle starého kalendáře 15. června) roku 1389. Střetnutí proběhlo na Kosově poli (*Campus Turdorum*). Osudný den stála proti sobě dvě mohutná po boji dychtící vojska. Lze jen těžko

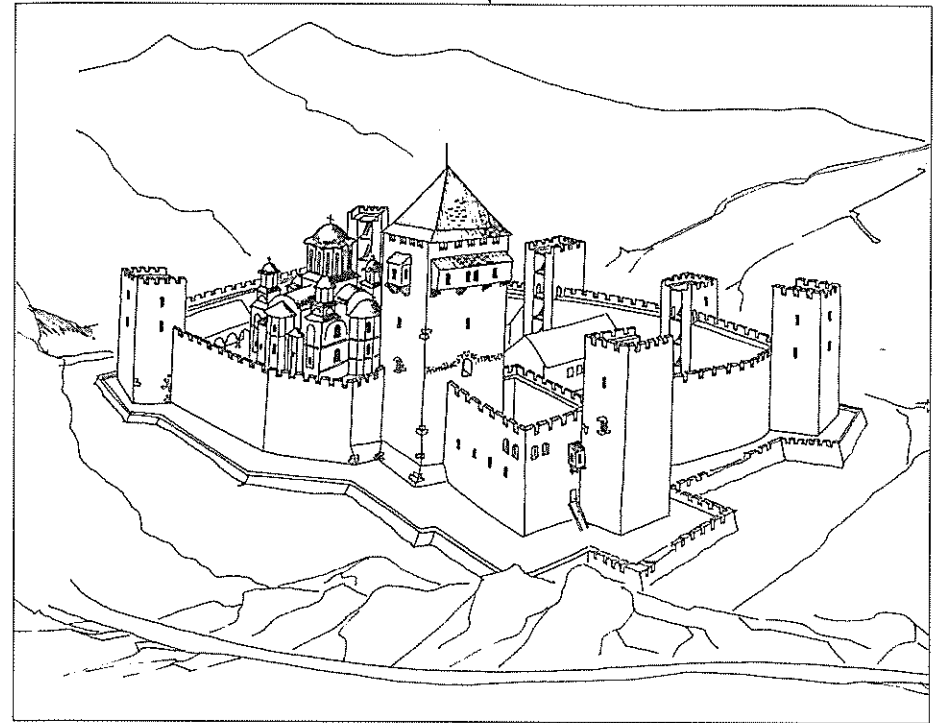
Kníže Lazar s manželkou Milicou, freska v kostele Zesnutí Bohorodičky, Ljubostinja, 1402–1405

stanovit, jaká byla přesná početní velikost muslimské a křesťanské armády. Přímá svědectví o bitvě neexistují. To, co se o velikosti armád a počtu padlých v boji dovídáme z druhotných zdrojů a z pramenů z pozdější doby, je kontraktorní a silně poznamenané fabulací a legendizací. V turecké armádě sloužili vojáci ze všech koutů osmanské říše včetně vazalských zemí. Do jejího čela se na Kosově poli postavil samotný sultán Murad I., na pravém a levém křídle bojovali jeho synové Bajezid a Jakub. Podle neznámého florentského kronikáře z počátku 15. století měl Murad k dispozici kolem 140 000 bojovníků, jízdy i pěšáků. Z toho některé oddíly tvořilo 5000 najatých křesťanů – Řeků a Janovanů. Jiný pramen mluví o sedmdesátitisícové sultánově jízdě. Další zdroj píše

o 100 000 Srbech a o 300 000 Turcích, jiný tvrdí, že tolik bylo Srbů a Turků jen polovina atd. Zejména pozdější turecké prameny velikost sultánova vojska poněkud přeceňují. Vojsko protivníka bylo složeno z několika národnostně různorodých kontingentů. Jádrem armády se stalo srbské vojsko knížete Lazara Hrebeljanoviće, které bojovalo v centru a neslo největší tíhu tureckého náporu. Posíleno bylo spojenci, k nimž patřilo především vojsko Vuka Brankoviće bojující na pravém křídle. Na levém křídle Lazarovy armády stálo bosenské vojsko krále Tvrtka I. Kotromaniće, které vedl jeho nejlepší vojevůdce Vlatko Vuković. Řady spojenců doplňovaly další oddíly bojovníků z Itálie, Albánie, Uher, Čech, Chorvatska, Bulharska i odjinud. Není znám ani přesný průběh boje. Uvádí se, že před bitvou, během ní nebo po ní byl Murad zavražděn buď ve svém stanu, nebo na bitevním poli srbským bojovníkem Milošem Kobilićem (Obilićem), který byl údajně jedním ze zetů knížete Lazara Hrebeljanoviće. Vražedným nástrojem mohl být podle pramenů meč, nůž nebo kopí. Než však stačila v tureckém vojsku vypuknout panika, ujal se jeho vedení energický nevlastní Muradův syn Bajezid I., přezdívaný pro svou rychlost *Ildirim „Blesk“*, který nechal před vypuknutím bitvy zardousit bratra Jakuba. Zpráva o Muradově smrti spojená s falešnou zprávou o porážce Turků se dostala až do Paříže.

Výsledek bitvy nelze vzhledem k vypovídací schopnosti pramenů hodnotit zcela jednoznačně, natož mluvit o vítězství té či oné strany. Nicméně historiografie se přiklání spíše k variantě jejího nerozhodného výsledku. Na obou stranách, jak líčí prameny, bylo mnoho padlých, ale údaje o jejich počtu se různí. Mnoho lidí bylo také zajato. Některé zdroje informují o dvacetitisícových ztrátách na obou stranách, jiné mluví o sedmdesátitisícové ztrátě na straně Turků a třicetitisícové na straně knížete Lazara. Na křesťanské straně však padl do rukou Turků nejvyšší velitel spojeneckých vojsk, srbský kníže Lazar Hrebeljanović, který byl v bitvě nebo krátce po ní zajat, předveden před umírajícího Murada a na jeho příkaz popraven. Jiný zdroj uvádí, že byl sťat nad Muradovou mrtvolou. Jak napsal srbský patriarcha Danilo III., Lazar raději zvolil smrt než život v hanbě. Muradovy vnitřnosti byly pohřbeny přímo na Kosově poli v jeho hrobce – „türbe“, která tu po mnoha architektonických úpravách (poslední z roku 1911) stojí dodnes. Jeho tělo bylo později převezeno do Brusy. Vedle Lazara Turci zmasakrovali také další zajaté představitele srbské šlechty. Byli mezi nimi i dva Lazarovi synovci, synové jeho sestry Dragany, bratři Štěpán a Lazar Musići. Bosenský vojevůdce Vlatko Vuković a Vuk Branković, jehož úloha v boji nebyla zcela jednoznačná, bitvu přežili. Ostatky knížete Lazara byly později převezeny (1390–1391) a pohřbeny v klášteře v Ravanici, odkud se několikrát stěhovaly (Uhry, Bělehrad, Gračanica), aby se nakonec vrátily zpět na místo svého prvního uložení. Po kosovské bitvě se velmi rychle utvořil kult svatého Lazara, který patří vedle kultu sv. Sávy k nejrozšířenějším kultům v srbské historické tradici. Lazar je počítán mezi srbské národní světce a mučedníky za křesťanskou víru. Jeho život byl hagiograficky zpracován v *Žitije kneza Lazara* z konce 14. století. Verši oslavila knížete Lazara také první srbská spisovatelka známá pod řeholním jménem Jefimija, která napsala *Pochvalné slovo za knížete Lazara (Pohvala knezu Lazaru, 1402)*. Jefimija, vlastním jménem Jelena, byla manželkou despoty Uglješi, který zahynul v bitvě na Marici. Známa je přede-

Kláster Ravanica, ideální rekonstrukce

vším svými verši *Žal pro jedináčka (Tuga za jedinčetom, 1366–1371)*, které vyryla na pozlacené desky diptychu ikon, uchovávaném na Athosu v srbském klášteře Chilandar.

Jako bezprostřední reakce na kosovskou bitvu vznikla skladba *Historické slovo (Povesno slovo, 1392)*, kterou napsal srbský patriarcha Danilo III. a která se stala základem poezie s kosovskou tematikou. Během staletí se téma kosovské bitvy stalo legendou o „srbském národním neštěstí“, „národní zradě“ a především o „národním sebeobětování“. Za „zrádce“ označilo lidové podání jednoho z velitelů – Vuka Brankoviće. V oficiálních pramenech je jeho jméno poprvé uvedeno v díle *O Království Slovanů (Il regno degli Slavi hoggi corrotamente detti Schiavonì)*, které vyšlo v Pesaru v roce 1601. Napsal ho benediktinský opat a historik Mavro Orbini (asi 1560–1611), původem z ostrova Mljet. Zde se objevila zmínka o tajných Brankovićových jednáních se sultánem Muradem. Tato zpráva je však příliš pozdní a přímý a přesvědčivý důkaz o Brankovićově „zradě“ nepodává.

Bitva na Kosově poli, v níž padl výkvět srbské šlechty, podlomila vojenské síly Srbska. Lidová tradice ji považuje za srbskou národní katastrofu. Ať již byla velikost obou armád a počet vojáků, kteří zahynuli v kosovské bitvě, jakýkoliv, jedno je jisté: bitva na Kosově poli patřila k největším bitvám středověkých dě-

jin Balkánu a vedle bitvy na Marici patří k osudovým událostem, které otevřely Turkům cestu do centrálních evropských oblastí.

Srbská despotovina ve stínu půlměsíce

Srbské země se po bitvě na Kosovu nacházely v nezáviděníhodné situaci. Lazar po sobě zanechal vedle dcer dva syny, ale ani jeden z nich ještě nebyl plnoletý. Jako regentka za ně vládla vdova po Lazarovi, kněžna Milica. Pocházela z rodu Nemanjićů a těšila se všeobecné úctě. V jejím nelehkém úřadu vdovy s nezletilými dětmi jí pomáhala srbská církev, v jejímž čele stál patriarcha Spiridon (1379–1389). Vnitřních potíží Srbska využili obratně ve svůj prospěch nejen Turci, ale také uherský král Zikmund Lucemburský, který si dělal nároky na část území v Posáví a Podunají. Na podzim 1389 vpadli Uhři do severní části bývalého Lazarova panství, do Šumadije a po tuhém odporu Srbů obsadili dvě města. S mocenskými ambicemi vystupoval také Lazarův zeť Vuk Branković. Kněžně Milici nakonec nezbylo než přijmout tvrdé mírové podmínky, které jí vnutili Turci. Někdejší Lazarova država se stala tureckým vazalským státem. Srbové museli osmanské říši pomáhat vojensky a jako projev podřízenosti platit ročně *cháradž* (daň z vlastnictví pozemků) a *džizju* (daň z hlavy za každého svobodného, zdravého muže). Turci také, aby si zajistili poslušnost obyvatelstva, rozmístili v mnoha srbských městech své vojenské posádky. Po smrti manžela postihla kněžnu Milicu další těžká ztráta, když se její nejmladší dcera Olivera musela stát Bajezidovou ženou a příslušnicí jeho haremu. Svůj nelehký život dožila Milica v ústraní kláštera, kde přijala jméno Jevgenija (případně Jefimija).

Tlak tureckých vojsk na balkánské oblasti se po kosovské bitvě vystupňoval. Mezi Osmany a obyvateli balkánských zemí se rozpoutal krutý boj na život a na smrt. Šlo o přežití států a národů. Za čtyři roky po tragédii na Kosově poli padlo za oběť osmanské expanzi Bulharsko, když Turci porazili a zabili bulharského cara Ivana Šišmana. Turecká expanze se nevyhnula ani valašskému a moldavskému knížectví, státům ležícím v podstatě na území dnešního Rumunska, které se však prozatím ubránily. Valašskému panovníkovi Mirceovi Starému, jenž zmobilizoval všechny síly své země, se podařilo roku 1395 porazit Turky u Rovine. V bitvě padli oba turečtí makedonští vazalové Konstantin Dejanović a král Marko, po jejichž smrti Turci zabrali jejich vazalské státy, a tak se celá Makedonie stala integrální součástí osmanské říše.

Bojů na turecké straně se zúčastnil i nejstarší Lazarův a Milicin syn, despota Štěpán Lazarević (1389–1427), který v té době vládl srbské despotovině jako turecký vazal. Z matčiny strany byl potomkem rodu Nemanjićů, v době kosovské tragédie, při níž jeho otec zahynul, mu bylo 12 let. Mladý chlapec byl postaven tváří v tvář tvrdé životní realitě. Srbská despotovina se po porážce na Kosově poli stala vazalským státem osmanské říše. Štěpán musel se svým bratrem Vukem doprovodit sestru Oliveru na dvůr Bajezida I., kde se Olivera stala sultánovou ženou. Lazarův syn Štěpán navázal na dílo svého otce. Milovník umění a literatury brzy prokázal své diplomatické schopnosti a kvality nejen doma při urovnávání místních konfliktů, ale i v zahraniční politice. Jeho odvahu oceňo-

vali jak přátelé, tak nepřátelé. Vedl politická jednání nejen s Turky a v byzantské Konstantinopoli, ale také s uherským dvorem krále Zikmunda Lucemburského, s benátskými vyslanci a dalšími představiteli států zainteresovaných v balkánské politice a v protiturecké koalici.

Situace na srbském jihu nebyla nijak klidná. V lednu 1392 dobyly turecké oddíly město Skopje, které přeměnily na své lokální administrativní a vojenské centrum a základnu pro další útoky do sousedních oblastí. Koncem téhož roku se stal tureckým vazalem Vuk Branković, soupeř Jiřího II. Stracimiroviće-Balšiče, který vládl v Zetě, na rodovém území Balšičů. Když se Vuk Branković stal vazalem tureckého sultána, území Zety bylo Turky, kteří záměrně vyvolávali konflikty mezi místními vládci, bezprostředně ohroženo. Během vyjednávání Turci uvěznil představitel Zety Jiřího Balšiče. Jeho manželka Helena, dcera knížete Lazara Hrebeljanoviće, marně jednala s Benátkami a žádala od nich pomoc proti Turkům. Benátky sice radami nešetřily, ale v srbsko-tureckém konfliktu se nehodlaly ani finančně, ani vojensky angažovat. Jiřímu Balšičovi se podařilo nakonec z tureckého zajetí uniknout. Svou svobodu si však musel draze vykoupit ztrátou měst Skadar, Drivastu a Sv. Srdja.

K největším místním soupeřům Jiřího Balšiče patřil vedle Vuka Brankoviće, kterého však již Turci pokořili, také jeho příbuzný Konstantin Balšič a další ze sousedů – Radić Crnojević. Občanská válka, která z konfliktů mezi sousedy vypukla, skončila vítězstvím Balšičů a porážkou Crnojevićů roku 1395. S rodem Crnojevićů se v poslední čtvrtině 14. a v 15. století připomíná v historických pramenech (poprvé roku 1376) Černá Hora. Původně název označoval horský masív táhnoucí se od Risanského zálivu až k městu Budva, jehož nejvyšším vrcholem byla hora Lovčen. Jak moc Crnojevićů postupně rostla, zvěšovaly se také jejich rodové državy, jejichž základ tvořilo území kolem Kotorského zálivu. Název Černá Hora se pak dále přenášel na celou oblast bývalé (Horní) Zety a časem toto staré toponymum nahradil. Největší rozkvět Černé Hory za rodu Crnojevićů je spojen zejména se jménem Stefanici a jeho syna Ivana.

Turecké nebezpečí si začínaly uvědomovat církevní a aristokratické kruhy i ve střední a západní Evropě. Proto byla roku 1396 zorganizována protiosmanská křížová výprava. Do jejího čela se postavil uherský král Zikmund Lucemburský. Protiturecké tažení křižáků však utrpělo velký nezdar a vojska byla poražena početně silnější sultánovou armádou u Nikopole na Dunaji. Na turecké straně bojoval jako turecký vazal opět Štěpán Lazarević, který se v bitvě i se svými srbskými oddíly osvědčil. Turecká invaze již nebyla pouze balkánskou nebo byzantskou a slovanskou záležitostí, jak ji často bagatelizovali na Západě, ale začínala nabývat celoevropských rozměrů. I kvůli počátečnímu podceňování tureckého nebezpečí ze strany světské i duchovní šlechty na západ a sever od srbských hranic se turecké oddíly mohly objevit postupně až v Pešti, u Nových Zámek a Nitry, před Vídní a Povážím podnikat útoky až na Moravu.

Snahy Štěpána Lazareviće o posílení pozic srbského státu narážely často na odpor mocných sousedních vládců, kteří hájili vlastní mocenské zájmy. Patřil k nim velmož Vuk Branković, který však roku 1396 padl za neznámých okolností do tureckých rukou a zemřel ve vězení. S pochopením a podporou svých zájmů se srbský despota nesetkal ani u svého bratra Vuka Lazareviće. Mezi oběma bra-

Srbské země na počátku 15. století

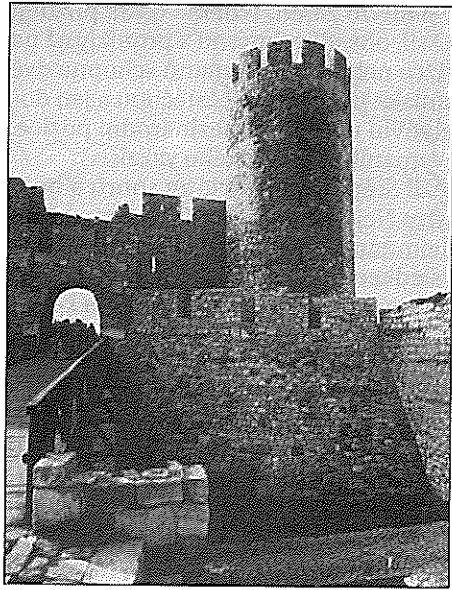
try propukly ostré hádky, které byly urovnány teprve díky mateřskému „diplomatickému“ úsilí, které vyvinula jejich matka Milica.

Situaci v turecké říši zkomplikovaly na počátku 15. století mongolské útoky. Roku 1402 utrpěla turecká armáda u Ankary zdrcující porážku od mongolských

vojsk chána Tamerlána. Sultán Bajezid I. padl do zajetí, v němž o rok později zemřel. Mongolské hordy zaplavily Malou Asii, obsadily Smyrnu a pronikly až na pobřeží Egejského moře. Po tak kruté porážce nebyla říše Osmanů schopna dvě desetiletí dalších výbojů. To umožnilo byzantské říši i Srbům částečnou a jen dočasnou konsolidaci vnitřních poměrů a relativní upevnění mezinárodní pozice. Vzniklou situaci Štěpán Lazarevič využil a vymanol se z tureckého vazalství.

Při hájení zájmů srbské despotoviny těžil Štěpán Lazarevič ze sporů a bojů o moc, které vypukly mezi Bajezidovými syny. Nejprve se postavil na stranu Musy proti nejstaršímu Bajezidovu synovi Sulejmanovi a pak na stranu Mehmeda I. Sjednotitele (1402–1421) proti Musovi. Výsledkem jeho politické koketérie bylo znovupřipojení části východního Srbska, které předtím v důsledku turecké expanze ztratilo. Ačkoliv se Štěpán Lazarevič vymanol z vazalství na osmanské říši, zcela samostatným se nestal. To by nebylo z hlediska soudobé pohnuté politické situace na Balkánském poloostrově ani možné, ani prozíravé. Spolupráce s vlivným soupeřem, Uhrami na severu, byla nasnadě. Proto složil Štěpán Lazarevič koncem roku 1403 nebo na jaře roku následujícího slib vazalské věrnosti uherskému králi Zikmundu Lucemburskému, pozdějšímu římskému císaři. Vazal musel pomáhat svému pánu zejména vojensky. Za slib vazalství získal Štěpán oblast Mačvy s Bělehradem, která se už v minulosti stala několikrát jablkem sváru mezi uherským královstvím a srbským státem. Za normálních mírových okolností by tento územní zisk posílil moc srbského státu a upevnil srbsko-uherskou hranici. V podmínkách permanentního, i když načas utlumeného tureckého nebezpečí, znamenal vazalský vztah k Uhrám pro Srby získání opory a spojence v boji proti Osmanům. Z hlediska uherských panovníků nebylo takové politické řešení právního vztahu dvou zemí zcela nezištné. Vedle vojenské pomoci získaly Uhry těsnějším připoutáním Srbska určité předpolí, které je chránilo před neočekávanými tureckými útoky. Jak však ukázal další vývoj situace na Balkáně, nebylo toto řešení ani optimální, ani definitivní.

Vedle Uher se snažila získat Štěpána Lazareviče na svou stranu také byzantská říše. V Konstantinopoli oceňovali jeho diplomatické úsilí. V roce 1402 mu Byzanc udělila vysokou dvorskou hodnost, první po hodnosti císařské – titul „despoty“. Udělení titulu bylo zpečetěno uzavřením Štěpánova sňatku s příslušnicí císařské dynastie Palaiologovců. Podle této vysoké byzantské hodnosti byl stát Štěpána Lazareviče označován jako „despotovina“. Jejím centrem se stal Bělehrad, město nad soutokem Dunaje a Sávy, které se skládalo z Horního a Dolního hradu. Štěpán přebudoval město na silnou pevnost s řadou mohutných věží, opevněných bran a s dvojitými hradbami. Nechal zde vybudovat i několik kostelů. Mohutnost a téměř nezdolnost hradeb dokazovaly rozměry opevnění: výška hradeb dosahovala sedmi metrů a šířka se pohybovala mezi 2,10 až 2,60 metry. Přístup k hradbám ztěžoval oblehatelům hluboký příkop. S okolím byl hrad spojen pouze padacími mosty. Despotův dvorec se nacházel v Horním hradu, který stál na místě starého byzantského *castra*. Blízko dvorce byla umístěna také hradní kaple. K významným kostelům patřil kostelík sv. Petky v Dolním hradu. V něm byly uloženy ostatky svaté Petky, které nechala do Bělehradu přenést matka Štěpána Lazareviče, kněžna Milica. Štěpán dal, jak dokládá nápis na stěně, obnovit a rozšířit katedrál-ní chrám Zesnutí Bohorodičky, která byla patronkou a ochránkyní středověkého

Despotova věž v bělehradské pevnosti, 15. století

Bělehradu a jejíž uctívaná ikona se nacházela uvnitř kostela. U chrámu bylo sídlo bělehradského metropolitů. Později Turci přeměnili tento křesťanský chrám na mešitu. Když se v první třetině 18. století Bělehradu zmocnila načas habsburská říše, byla tato stavba zcela zničena. Město bylo také sídlem katolického biskupa. V době Štěpána Lazareviće pocházeli biskupové z řad františkánů, kteří měli ve městě klášter s kostelem zasvěceným rovněž Bohorodičce. Pro potřeby dubrovnické obchodnické komunity v Bělehradě sloužil další katolický kostelík stojící vně hradeb.

Štěpánův Bělehrad se stal výstavným a dobře opevněným městem a patřil k největším srbským pevnostem předosmanského období a také k významným ekonomickým centřům. Snadná dostupnost srbsko-uherské hranice vytvářela příznivé podmínky pro obchodní styky Běle-

hradu se sousedními zeměmi. Štěpán Lazarević uzavřel s okolními státy řadu dohod, jimiž zajistil bělehradským obchodníkům volný nebo výhodný přístup na zahraniční trhy. Ze Srbska se vyvážely zejména vzácné kovy, kvetl obchod se stříbrem. Naopak na trhy v Bělehradě proudilo zajímavé zboží z centrální Evropy i italského jihu: produkty řemeslné výroby, textilní výrobky i zbraně.

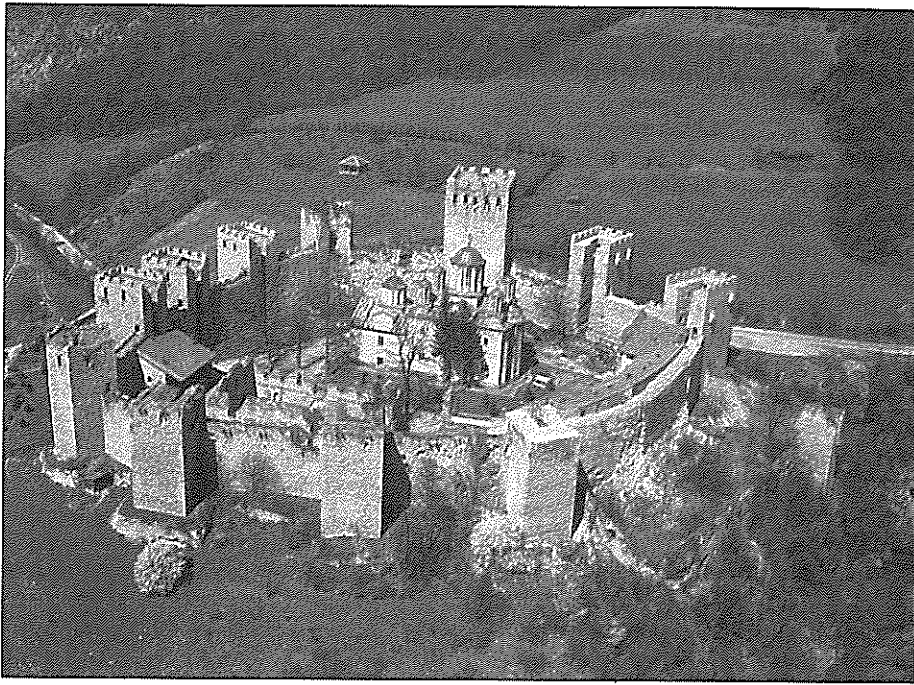
Díky dobrým vztahům s uherským králem Zikmundem Lucemburským získal Štěpán Lazarević postupně rozsáhlé domény v Uhrách, v Budíně vlastnil výstavný palác v centru města. Když v letech 1410–1411 ovládl Zikmund načas Bosnu a rozdělil ji, dostal jeho vazal Štěpán darem významné těžební středisko Srebrenici. Na jihu, v Zetě, přerostl konflikt o území mezi Benátkami a Balšiči v otevřenou válku. Balšiči s velkými ztrátami bránili své državy. Srbský dvůr se v tomto boji postavil na stranu Štěpánova synovce Balši III. Situace se vyhroutil, když Republika svatého Marka uzavřela roku 1419 s tureckým sultánem mírovou smlouvu, podle které měli Turci bránit benátské državy na pobřeží Jaderského moře. Rok nato se dostal pod moc Benátek přístav Kotor. Konec svého života strávil zetský vládce na srbském dvoře a po jeho smrti připadla Zeta jako dědictví po Balšičích roku 1421 Srbsku. Ovládnutím přímořské Zety dosáhlo Srbsko opět přístupu k Jaderskému moři. S dědictvím po Balšičích však přejalo také jejich válečný konflikt s Benátskou republikou, který skončil o rok později Štěpánovou porážkou u Skadaru. Podle míru uzavřeného s Benátkami rok nato získali Benátčané města Skadar, Ulcinj, Kotor a Štěpán Lazarević Drivast, Bar a Budvu. Konečný mír mezi oběma stranami byl uzavřen až roku 1426.

Od roku 1371 byl život srbského státu plný zvrátů a těžkých zkoušek. Přesto si srbská ortodoxní církev v čele s patriarchou „všech Srbů“, který nadále sídlil v Peći, uchovávala i v době převratných změn svou organizační jednotu a integritu, založenou na pevných základech, které jí dal už sv. Sáva. Jako centrum náboženského života fungovaly v zemi četné kláštery, bohatě podporované a zakládáné panovníky i šlechtou. Tradiční život v nich se od dob Nemanjićů změnil jen málo. Sílící turecký tlak i tlak sousedních katolických zemí však postupně omezoval činnost ortodoxních kněží.

Centrum srbského státu se po bitvě na Marici (1371) přesouvalo na přelomu 14. a 15. století na sever do povodí srbské Moravy. Zde se zrodil nový typ sakrálních staveb tzv. moravské školy, která si svým architektonickým pojetím chrámů vydobyla pevné postavení ve vývoji evropské architektury. Ve stylu moravské školy, ovlivněném stavbami v Rašce, Přímoří a v Makedonii (na Athosu, v Soluni), bylo postaveno kolem 25 církevních staveb. Původní byzantský typ jednolodního chrámu nebo chrámu s půdorysem vepsaného kříže obohatili středověcí architekti a stavitelé o nové prvky – boční apsidy; půdorys kostela dostal tvar trojlístku (*trikonchos*). Kupole chrámů moravské školy bývají zpravidla osmiboké. Ve zdivu klášterních kostelů se střídaly vrstvy kamene (jedna řada) s vrstvami cihel (tři řady) a vytvářely typický kolorit staveb moravské školy. U některých chrámů bylo i zdivo okrášleno barvou. Na fasádách, které byly většinou ozdobeny plastickým reliéfem, převažovala jako typický okrasný prvek rozeta. Reliéf se uplatnil také na výzdobě portálů, oken, slepých nik a sloupků. Vedle rostlinného ornamentu je možno vidět i figurální výzdobu a zvířecí motivy. Některé motivy čerpali kameničtí mistři v rašském prostředí, ale často hledali zdroj své inspirace na Východě a obraceli svou pozornost do zemí s bohatou architektonickou tradicí, do Gruzie a Arménie. Tradice moravské školy se rozšířili i za hranice vlastního Srbska, například do Valašska.

K významným stavbám stylu moravské školy patří Chrám Nanebevstoupení Krista v klášteře Ravanici. Nechal ho postavit v letech 1375–1377 jako svou *zadužbinu* kníže Lazar a chrám byl jeho mauzoleem. Podobný význam mezi sakrálními stavbami moravské školy má i Lazarica – dvorský kostel sv. Štěpána (Stefana), který byl postaven v pevnosti Kruševac v letech 1377–1378. Jeho zakladatelem byl opět srbský kníže Lazar Hrebeljanović. Ve stejné době vznikl chrám Uvedení Bohorodičky v klášteře Veluču u Kruševace. Kláštery na srbském území se často stavěly s menším nebo větším opevněním. Nejmhutnější hradby byly postaveny kolem kláštera Resava (Manasija), který byl postaven na stejnojmenné řece Resava a stal se téměř nedobytnou pevností. Jeho hradby se tyčily do výše 11 metrů a zdi byly silné 3 až 3,5 metru. Centrální pětikopulový chrám kláštera, zasvěcený sv. Trojici (1407–1418), nechal postavit Štěpán Lazarević, který zde byl také pohřben. Jeho matka, kněžna Milica byla zakladatelkou kláštera Ljubostinja s chrámem Zesnutí Bohorodičky (po roce 1387). Chrám Uvedení Bohorodičky v klášteře Kalenić byly fundací klášterního „protovestiára“ Bogdana a jeho bratra Petra.

Hlavním rysem malířství moravské školy byl živý kolorit a jemné nuance barev, kombinace zlaté s azurově modrou, připomínající byzantské mozaiky, protáhlé lidské postavy a měkké linie tvarů. Nástěnné malby zpodobňovaly nejen

Pevnost Resava s kostelem Sv. Trojice, před 1418

světce, ale také aristokracii, vedle scén náboženských i výjevy z každodenního života. Doplnily je portréty zakladatelů chrámů – ktiitorů, držících v rukou model kostela. Fresky byly podobné freskám soluňské školy. Půvabnými miniaturami ze 14. století byl vyzdoben srbský rukopis – *Mnichovský žaltář*, který obsahuje 150 iluminací a představuje vrchol srbské ilumináčnické tvorby.

Za vlády Štěpána Lazareviće se rozvíjela i srbská literární tvorba. Na panovníkově dvoře se potkávali spisovatelé, básníci a jiní umělci. Sám Štěpán byl spisovatelem, básníkem a překladatelem. Na svém dvoře, který poskytl útočiště řadě emigrantů před Turky, shromáždil rozsáhlou knihovnu. Byl autorem deseti spisů; z jeho tvorby vynikají milostné lyrické verše – *Slova lásky* (*Slovo ljubve*), laděné téměř v renesančním duchu.

Literaturu, která tehdy v Srbsku vznikala, můžeme rozdělit do několika okruhů. Byly zde překládány populární rytířské romány o Alexandru Velikém a o trójské válce, známé z evropské literatury, které přinášely nejen poučení o dávné historii, ale ukazovaly obraz neohroženého středověkého rytíře a pracovaly s takovými morálními kategoriemi, jako byly hrdinství, čest, věrnost, spravedlnost a zbožnost. Historické práce se zaměřovaly na světovou historii a historii Srbska. Ze Štěpánova podnětu vznikl kolem let 1407–1408 výtah ze slovanského překladu byzantské kroniky Ioanna Zonara, tzv. *Paralipomenon Zonarovo*. V srbské redakci známe i překlady dalších byzantských kronik –

Hamartolovy a Manassovy. Byzantské kroniky a zejména jejich slovanské překlady tehdy patřily k oblíbené četbě úzké skupiny gramotných obyvatel Balkánského poloostrova. Vedle překladů děl z byzantského kronikářství vznikaly také první domácí chronografy (letopisy, rodoslovy). Nejstarší pocházejí z let 1371 a 1379. Periodicky vznikaly až od 15. století přepisováním zpráv o Srbsku k byzantským kronikám. Popis srbských zemí a přehled dějin Rašky přináší *Zprávy o cestě do Palestiny*, jejichž autorem byl v první polovině 14. století barský biskup Vilém Adam.

Jiná skupina literárních prací s historickým nábojem byla zaměřena na hagiografii a biografii. Po turecké okupaci Bulharska (1393) se do Srbska uchýlili dva významní spisovatelé. Grigorij Camblak (kolem 1362–1420), který působil jako igumen kláštera v Dečanech, napsal v letech 1402–1405 spis o přenesení ostatků sv. Petky z Bulharska do Bělehradu (*Slovo o prenosu moštiju sv. Petke u Srbiju*), o které se zasloužila žena Štěpána Lazareviće Milica. Patrně kolem roku 1405 sepsal také biografický spis o životě Štěpána Dečanského (*Žitije na Stefan Uroš III., narečen Dečanski*). Druhý z emigrantů, Konstantin Kostenečki-Filosof (kolem 1380–kolem 1435), se uchýlil přímo na dvůr Štěpána Lazareviće, kterého oslavil v biografii (*Žitije despota Stefana*), napsané po Štěpánově smrti roku 1433. Obě biografie srbských panovníků vycházely z byzantských hagiografických vzorů. Podle byzantského modelu byl panovník vylíčen jako zbožný, mírumilovný, oblíbený a smělý vládce, který podporoval rozkvet své země, založil a nechal postavit mnoho klášterů a kostelů a štědře je obdarovával. Také život Štěpána Lazareviće odpovídal této charakteristice. Srbský vladař byl skutečně velkým mecenášem umění a jeho doba byla nazývána „zlatým věkem“ srbského písemnictví.

Nástup Brankovićů

Brankovići byli poslední středověkou srbskou dynastií, která nastoupila po Lazarevićích a vládla Srbsku až do dobytí země osmanskými Turky. Když se nachýlil osud Štěpána Lazareviće, určil před koncem života jako následníka trůnu svého synovce Jiřího (Djuradje) Brankoviće (1427–1456). Jiří byl synem Vuka Brankoviće, který bojoval roku 1389 na Kosově poli, a Mary, dcery Lazara Hreljanoviće a sestry Štěpána Lazareviće. V manželství, které uzavřel s Irenou-Jerinou Kantakuzenou, se narodilo pět dětí, které neměly šťastný osud. Ze čtyř synů Jiřího Brankoviće byli tři Turky oslepeni a jeden, jeho nástupce Lazar, zahynul nešťastně necelé dva roky po otcově smrti. Jediná dcera Marie-Mara byla roku 1435 provdána za tureckého sultána Murada II. (1421–1451) a žila v jeho harému až do sultánovy smrti.

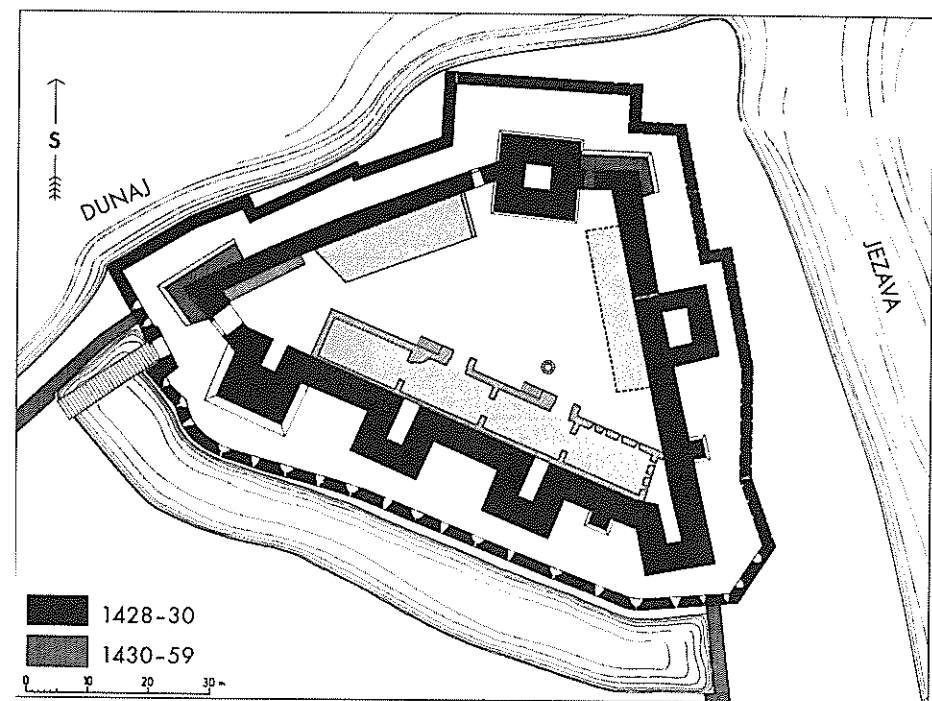
V době nástupu vlády Jiřího Brankoviće nebyla mezinárodní situace pro Srbsko příznivá. Pod vedením nového tureckého sultána Murada II. se poměry v osmanské říši natolik stabilizovaly, že Turci byli po desetiletí vnitřních rozbrojů schopni další expanze. Po Štěpánově smrti zahájila osmanská říše na Balkáně razantní ofenzivu. Po šestiměsíčním obléhání dobyli Turci Novo Brdo. Tažení na srbské území roku 1427 bylo důkazem mobilizace osmanské moci, přestože povstání v Malé Asii donutilo Turky odtáhnout. Události dostávaly

despotův dvůr, dvorské úřady, jeho dvorská, srbská a latinská kancelář. Město se stalo také sídlem metropole (1434), která se sultánovým svolením získala pro svůj chrám ostatky sv. Lukáše Evangelisty (1453). Díky koncentraci „úřadů“ se město rychle rozvíjelo. Život ve městě přitahoval nejen šlechtu (*vlastele*), která za jeho zdmi hledala svou bezpečnost a ochranu svého majetku, ale také řemeslníky, obchodníky a finančníky. Přicházeli z jiných končin srbské despotoviny a dalších oblastí Balkánského poloostrova, zejména z Dubrovníku. Hradby nestačily pojmout všechny nově příchozí, a tak se město rozrůstalo i vně svých mohutných zdí.

Od byzantského císaře Jana VIII. Palaiologa, jehož matka Helena pocházela z rodu Nemanjićů, získal Jiří Branković podobně jako Štěpán Lazarević titul „despota“. Srbská despotovina Jiřího Brankoviće se rozkládala od Dunaje a Sávy na severu až na území Zety na pobřeží Jaderského moře, s výjimkou Bělehradu, který získaly nazpět Uhry, a Kruševace, který obsadili Turci. Další osud Srbska se však nevyvíjel příznivě a určovaly ho jeho mocní sousedé: Uhry, Benátská republika sv. Marka a Turecko. Byzantská říše v této době již nebyla přímým sousedem Srbska, ale i nadále si dělala z historických důvodů nároky – i když v podstatě formální – na politický a duchovní patronát nad Srbskem.

Na počátku 15. století se byzantská říše nacházela v hluboké krizi a již nebyla schopna sama odolat turecké expanzi. Obléhání Konstantinopole roku 1422 přimělo byzantského císaře Jana VIII., aby vyvinul aktivnější činnost na Západě a s ještě větším úsilím vedl rozhovory o pomoci západních zemí v boji proti Osmanům a o církevní unii mezi katolickou a ortodoxní církví, kterou jeho otec Manuel II. Palaiologos odmítal. První cesta císaře vedla do Benátek, Milána a Uher, které žádal o vojenskou pomoc. Úspěch jeho cesty byl však minimální, a proto se pokusil vyjednat pomoc u západní církve i za cenu kompromisu. Zástupci konstantinopolského patriarchátu se zúčastnili basilejského koncilu, který se sešel roku 1431. Uzavření dohody mezi katolickou a ortodoxní církví o jednotě a společném postupu proti osmanským dobyvatelům však pro nesmiřitelné postoje a vzájemné osočování z obou stran vážlo. Ale na sjednocení obou církví do značné míry také závisel osud Srbska. Koncil pokračoval ve Ferrare a ve Florenci (1438–1439) a jeho jednání se zúčastnili významní duchovní a kulturní představitelé byzantské říše: vedle konstantinopolského patriarchy Iosefa II., který během koncilu zemřel, také další tři patriarchové – z Jeruzaléma, z Antiochie a z Alexandrie, dále nikajský metropolita Bessarion, filosof Georgios Gemisthos Plethon, významný představitel byzantského humanismu a další. Nakonec po únavných jednáních a náročných disputacích o věroučných otázkách byla podepsána dohoda o unii, podle níž se ortodoxní církev podřídila papeži.

Zdálo se, že nic nebrání v cestě tomu, aby Západ a Východ postupovali proti tureckým vetřelcům v Evropě společně a jednotně. Situace však byla jiná. Členové delegace se po návratu domů všude setkávali s odporem církevních kruhů i prostých věřících. A tak uzavřený dekret o církevní unii zůstal v podstatě jen kusem papíru, který neměl žádné praktické důsledky. Nezabránil tedy dalšímu pronikání Turků do balkánských oblastí, ani konečnému pádu byzantské říše a jejího hlavního města Konstantinopole do tureckých rukou.

Smederevo, plán pevnosti, první polovina 15. století

rychlý spád. Král Zikmund Lucemburský se snažil zajistit bezpečnost uherského království. Obsadil proto ze strategických důvodů a na základě předchozích dohod, které uzavřel se Štěpánem Lazarevićem, Mačvu a významný opěrný bod, pevnost Bělehrad (1427), dosud hlavní město srbské despotoviny. Turci postupně získali města Niš, Golubac a Kruševac. Když musel Jiří Branković s rodinou a se svým dvorem opustit Bělehrad, který opevnil a přebudoval jeho předchůdce, rozhodl se v roce 1428 postavit na soutoku Dunaje a Jezavy nové hlavní město srbského státu – Smederevo. Pevnost byla postavena podle byzantských plánů ve tvaru nepravidelného trojúhelníku a měla 24 mohutných věží. Stavbu pevnosti vedl bratr Brankovićovy ženy Georgios Kantakuzenos. Skládala se ze dvou opevněných celků. Stavba tzv. Malého hradu byla velmi rychlá; byla dokončena již roku 1430. Měla tvar rovnostranného trojúhelníku ohraničeného Jezavou a Dunajem, který ještě zesiloval bezpečnost hradeb pevnosti a znemožňoval její dobytí z této strany. Stavba tzv. Velkého hradu, která následovala, se protáhla téměř na desetiletí (1430–1439). Uvnitř jeho zdí byl postaven také katedrální chrám sv. Bohorodičky. Zdi pevnosti na její nejzranitelnější straně dosahovaly výšky až deseti metrů a šíře čtyř metrů. Její mohutné věže se tyčily až do výše 20 metrů.

Smederevo se stalo novým politickým a církevním centrem despotoviny. Jako jeho stavitel dostal Jiří Branković přídomek „Smederevec“. Ve městě sídlil

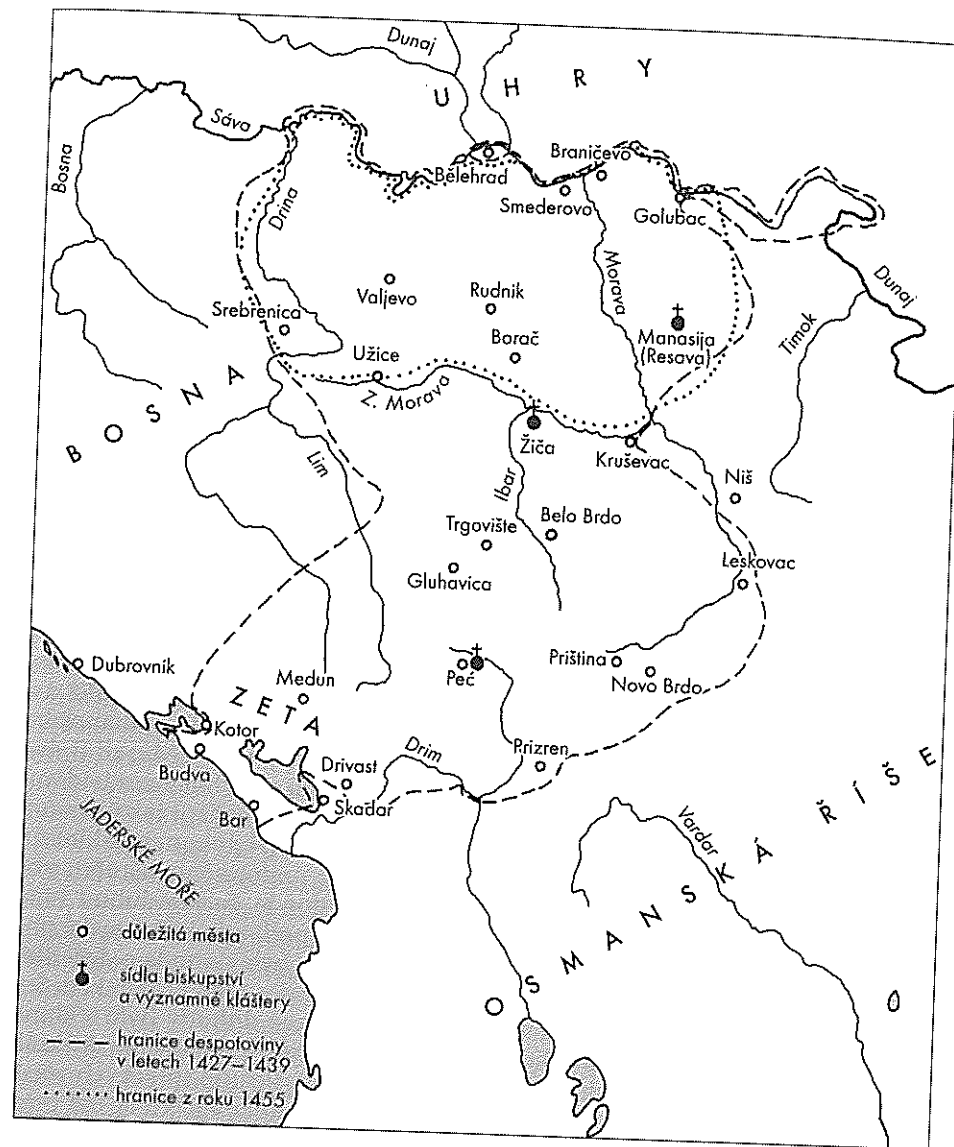

Soumrak srbské státnosti

Na konci třicátých let 15. století vystupňovali osmanští Turci svůj tlak na byzantskou říši a na Balkánský poloostrov. Jejich útoky trpělo především Srbsko, které do roku 1438 měli téměř celé ve svých rukou a kde se měl zakrátko odehrát epilog dramatu. Tureckým záměrům nahrávala situace v Uhrách, kde po smrti krále Zikmunda Lucemburského vypukly dynastické spory. Přímému útoku na uherské území stála Turkům v cestě nově vybudovaná pevnost Smederevo. Ani její mohutné hradby však neodolaly tureckému náporu a roku 1439, po tříměsíčním obléhání turecké oddíly Smederevo dobyly. Následovalo plenění a drancování v severní části bývalé srbské despotoviny. Jak poznamenal ve svých *Dějínách (Historiæ)* soudobý byzantský spisovatel Michael Kritobulos, který byl do pádu Konstantinopole sekretářem tureckého sultána Mehmeda II., na trhu ve Skopji se prodávaly děti od čtyř let za 20 asprů. Situace byla natolik vážná, že despota Jiří Branković, přestože jeho mladší dcera Mara byla ženou sultána Murada II., musel i s rodinou uprchnout ze Srbska do Uher. Po pádu Smedereva se turecký sultán Murad II. chystal dobýt Bělehrad. Jeho obléhání začalo v dubnu 1440. Hlavní útok tureckých sil se soustředil na Horní hrad. Krvavý boj zuřil na všech stranách. Při bombardování a ostřelování města utrpěli Bělehradčané mnoho ztrát na životech, ale sultánovi se město získat nepodařilo.

Do bojů o uherský trůn se zapojili i Brankovići. Jedním z kandidátů byl také nejmladší syn Jiřího Brankoviće, Lazar. Většina šlechty se však přiklonila na stranu polského krále a zvolila Vladislava III. uherským králem. Po volebním neúspěchu rodiny se Jiří Branković rozhodl odejít v roce 1440 na jih despotoviny, kde mu teoreticky zůstalo území v Zetě a kde chtěl bránit zbytky své državy. Ale reálná situace byla jiná. Jeho cesta se skupinou jezdců vedla z Uher do Furlandska (Friaulska), benátskou lodí do Dubrovníku a odtud do Baru. Většinu měst na pobřeží Zety – mezi nimi i Budvu, Drivast a Bar – obsadili však již Benátčané a nechtěli se jich lehce vzdát; na centrální oblasti Zety si dělal nároky kníže Štěpán Vukčić, který vládl v sousední Bosně, a právo na ně uplatňoval také Štěpán Crnojević, protože Crnojevići spravovali oblast Horní Zety. Brankovićovy snahy ovládnout Zetu, stejně jako vytvořit protitureckou koalici se ukázaly marné, a proto se vrátil zpět do Uher. Jeho pokusy o obnovení moci v Zetě a protiosmanské aktivity však neušly pozornosti Turků a na jeho hlavu byla vypsána odměna. Aby se sultán pojistil a zabránil dalším Brankovićovým krokům, nechal jeho syny Gregora (Grgur) a Štěpána oslepit. Rok nato obsadili Osmaní hornické město Novo Brdo, známé těžbou stříbra.

Obléhání Bělehradu odhalilo plány tureckého sultána Murada II. Rychlý postup Turků v Srbsku ohrozil především uherské království. Otevřela se cesta do jeho jižní části, stepí Panonské nížiny, a tak dramatické události na Balkáně hluboce zasahovaly i do vývoje situace v Uhrách. Podnítily nové snahy o vytvoření protiturecké koalice na obranu střední Evropy, která si už začínala uvědomovat, jaké nebezpečí jí ohrožuje. Do čela protiturecké koalice se postavil uherský panovník ve spolupráci s papežem Evženem IV. Za přispění papežské kurie měla být vyhlášena křížová výprava proti Turkům. Uherský sněm proto schválil plán Jiřího

Srbská despotovina

Brankoviće i papežského legáta na její uskutečnění. Srbský despota přijal rozhodnutí o křížové výpravě s radostí. Doufal, že mu umožní vytlačit Turky ze Srbska a získat nazpět svá území. Jeho vojenské oddíly se proto u Bělehradu připojily k armádě polského a uherského krále Vladislava III. a ke kontingentům sedmihradského vévody a pozdějšího uherského zemského správce Jana Hunyadyho,

naj na severu. Své „spojenectví a přátelství“ s tureckým sultánem si Branković vykupoval každoročním placením *cháradže*.

Pád Srbska

Jiří Branković se z uzavřeného míru dlouho neradoval. Jeho plány opět vládnout v Srbsku byly záhy zhaceny. Postarala se o to papežská kurie a příliš ukvapený postup papežského legáta, kardinála Juliána Cesariniho, který nesouhlasil s ujednaným příměřím. Narychlo byla zorganizována nová křížová výprava proti Turkům a uherský král Vladislav byl přinucen porušit mír. Vojsko křížáků protáhlo celým Bulharskem. Na planině, nedaleko černomořského přístavu Varna, se střetlo v podzimních listopadových dnech roku 1444 dvacetitisícové Vladislavovo vojsko s pětinasobnou přesilou Turků, které vedl osobně sultán Murad II. Tažení křížáků skončilo katastrofální porážkou, jejich vojsko bylo na hlavu poraženo a Vladislav III. v bitvě zahynul. Porážkou křížáků u Varny skončila poslední pokus západního křesťanstva o zvrát na Balkáně. Na více než 200 let zůstal Balkán pod osmanskou dominancí.

Srbsko se ovšem křížáckého tažení k Varně nezúčastnilo, protože jeho zájmy se nyní nekryly se zájmy římského papeže. Situace na Balkáně se stávala nepřehlednou. Schylovalo se k závěrečné epizodě dramatických dějin srbského středověkého státu. Běh událostí probíhal nyní v režii mladého tureckého sultána Mehmeda II., jehož cílem se stalo naplnění dávného snu muslimských vládců – dobytí Konstantinopole.

Jiří Branković se snažil udržet své mocenské pozice a posílit svou vládu v srbské despotovině. Roku 1448 získal nazpět Srebrenici s bohatými doly na stříbro, o které bojoval s Bosnou celé desetiletí. Vpádem do Zety se snažil dobýt znovu svá území, která mezitím obsadili Benátčané. Jeho poslední pokus o navrácení Kotoru, Budvy, Baru a Drivastu však nevyšel. Vyjasnila se i situace v Horní Zetě, když se v roce 1451 Štěpán Crnojević odtrhl od srbské despotoviny a dal se do služeb Benátek. Na zetském sněmu, který se poprvé sešel v září 1455, byla uzavřena dohoda s Benátskou republikou a uznána její svrchovanost. V roce 1454 vypršela mírová smlouva mezi Tureckem a Uhrami se Srbskem, kterou Uhry ovšem nedodržovaly. Srbsko-turecké vztahy nabraly po nástupu Mehmeda II. na trůn nečekaný spád a srbský despota Jiří Branković již nezískal Zetu nikdy nazpět.

Jan Hunyady pokračoval v bojích proti Turkům i za Vladislavova nástupce, nezletilého krále Ladislava Pohrobka, kdy se stal uherským zemským správcem. Až do podzimu roku 1448 se zájmy Jiřího Brankoviće v podstatě shodovaly s Hunyadyho plány. Tehdy se však Jan Hunyady rozhodl, že podnikne proti Turkům další tažení, a to na srbské území. Srbsko vázané s tureckým sultánem dohodou z roku 1444 se ho odmítlo zúčastnit, a tak Hunyady vytáhl proti Turkům na podzim 1448 bez Srbů. Vedle Uhrů se tažení účastnily také oddíly Poláků, Italů, Němců a vojáků z českých zemí. Hunyadyova armáda táhla přes Kruševac na jih, ale celá akce probíhala příliš unáhleně a uherské vojsko utrpělo v říjnu 1448 od turecké armády krutou porážku na osudném Kosově poli. Bitva trvala tři dny a na obou stranách byly velké ztráty. Janu Hunyadymu se odsud

který byl pověřen vedením vojska. Armáda čítala 25 000 mužů a vedle vojáků z Uher a Polska se křížové výpravy zúčastnili také Italové. V létě 1443 překročila tato armáda Dunaj, pronikla na srbské území a postupovala k jihu. Došla Niš, dostala se až k Sofii a blížila se k pohorí Balkán (Stará planina). Cestou způsobovala Turkům těžké ztráty. Přestože ofenziva křížáků byla úspěšná, nadcházející zima přiměla vojska k návratu. Křížácká armáda, včetně srbských oddílů Jiřího Brankoviće, se vrátila přes Bělehrad až k Budínu. Pomoc slibovaná křížákům z celé Evropy však nepřišla. Přesto podnikli na jaře 1444 nové výpady proti tureckým dobytélům.

Poměry na Balkáně zkomplikovala situace na jihu, u hranic Zety, kde v Albánii vypuklo protiturecké povstání. Do čela albánských povstalců se postavil Jiří Kastriota, přezdívaný Skanderbeg, který byl jako rukojmí vychován u sultánova dvora a stal se vysokým tureckým důstojníkem. Vrátil se do rodné země a v letech 1443–1468 úspěšně odolával tureckým pokusům o podmanění Albánie. Stal se albánským národním hrdinou, symbolem albánského boje za nezávislost. Murad II. byl nečekanou situací v Albánii zaskočen a turecká armáda se ocitla v nezáviděníhodné pozici. Aby nemusel bojovat na dvou frontách, a netříštil tak údernou sílu své armády, hledal turecký sultán vhodné řešení. Byl dokonce nakloněn uzavřít s protivníkem mír. Je pravděpodobné, že ho k podobnému záměru přiměla jeho žena Mara, dcera Jiřího Brankoviće. Pravdou je, že se v dubnu 1444 objevilo na dvoře tureckého sultána v Edirne (Drinopoli) srbsko-uherské poselstvo, které vedl Stojko Gizdanić. Výsledkem jednání byla dohoda o desetiletém míru. Ujednaný mír byl v druhé polovině června roku 1444 v uherském Sedědinu oběma stranami ratifikován. Uzavření mírové dohody bylo v dané situaci pro Uhry i Brankoviće výhodné a žádoucí, přestože se jak uherský král, ak srbský despota upsali sultánovi jako jeho vazalové. Postup tureckých vojsk byl pozastaven a Turci se stáhli z despotoviny. Jiří Branković, který byl prostředníkem uzavření míru, se vrátil do Srbska a získal nazpět většinu svého území, tj. velkou část despotoviny s 24 městy. K nejvýznamnějším z nich patří o tehdejší hlavní město srbského státu – Smederevo a další města a pevnosti jako Golubac, Braničevo a Novo Brdo. Horní Zetu spravoval „vojvoda“ z rodu Crnojevićů, který sídlil v Podgorici. Srbský panovník na něj převedl své pravomoci. Města Kotor, Budva, Bar a Drivast na jaderském pobřeží, která dříve patřila srbskému despotovi, anektovali Benátčané. Přesto obnovený srbský stát ahal od Kotorského zálivu a Skadarského jezera na jihu až po řeku Sávu a Du-

Zlatá pečeť Jiřího, Gregora a Marie Brankovićů, Chilandar, 15. století

podářilo stěží uprchnout, ale na útěku byl však zajat a předán Jiřímu Brankovičovi. Vyjednávání skončila nakonec dohodou, uzavřenou ve Smederevu. Její součástí bylo zaplacení výkupného ve výši 100 000 zlatých, které musel Hunyady uhradit Brankovičovi. Teprve pak byl v prosinci propuštěn na svobodu. Porážku Jana Hunyadyho na Kosově poli zachytila srbská lidová tradice. Reminiscenci na ni najdeme v srbském přísloví „dopadl jako Janko na Kosovu“. Hunyadyho tažení na jih připomíná také „Jankův průsmyk“ mezi pohořími Kopaonik a Velký Jastrebac.

Chaotická situace na Balkánském poloostrově se tím jen zkomplikovala. Boj mezi Turky a jeho obyvateli nabýval na síle a obrátkách. Pomalá agónie byzantské říše zdecimované nejen osmanskými útoky, ale i vleklou vnitřní politickou, hospodářskou a náboženskou krizí, se chýlila ke konci. Z obrovské, kdysi neporazitelné říše přežívalo v tureckém obložení pouze hlavní město Konstantinopol. Poměr vojenských sil Byzance a Turků byl nesouměřitelný. Proti mnohonásobně přesile osmanských vojsk neměla byzantská armáda a loďstvo velké šance.

Také vyčerpané Srbsko ztrácelo své poslední síly. Po pádu Konstantinopole (1453) do rukou osmanských Turků měl Mehmed II. namířeno k Dunaji. Začátkem nového roku chtěl dobýt bývalé hlavní město srbské despotoviny – Bělehrad a zmocnit se pevností Smederevo a Golubac. V roce 1454 vypršelo deseti-leté příměří, potvrzené uhersko-tureckou mírovou smlouvou a Brankovičův pokus prodloužit ho neuspěl. Turci dobyli Ostrovici u Rudniku a pronikli až k Dunaji, kde oblehli Smederevo. Pevné hradby tentokrát odolaly a dobře zásobené a vyzbrojené město se ubránilo turecké přesile. Mehmedova armáda zatím plenila Srbsko a odváděla lidi do zajetí. Jejich počet se pohyboval kolem 50 000. Po jednání Jiřího Brankoviče v Uhrách vytáhlo vojsko Jana Hunyadyho z Bělehradu. K 20 000 vojáků se přidaly srbské despotovy oddíly a vyrazily směrem na Kruševac, který nedávno Turci dobyli. Spojenému uhersko-srbskému vojsku se podařilo Turky u Kruševace porazit. Hunyady pokračoval v tažení směrem na Niš, Pirot a Vidin. Boje s Turky zuřily i na jiných místech, zejména na Kosovu a v oblasti Nového Brda, kde se hrdinsky proslavil junák Mikuláš (Nikola) Skobalić.

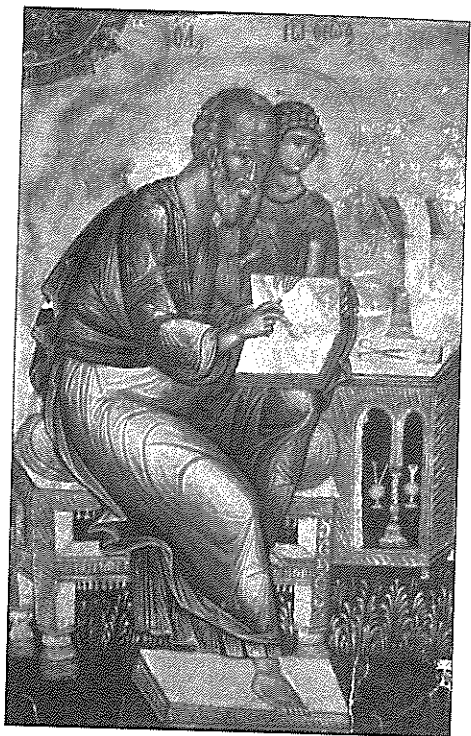
O rok později, v roce 1455, vytáhl Mehmed II. proti Brankovičově Srbsku znovu. Turecký útok byl tentokrát úspěšný. Po čtyřicetidenním obléhání se jim podařilo dobýt významné těžební středisko Novo Brdo, které bylo vypleněno. Všude zavládl zmatek a spoušť. Turci nikoho nešetřili. Rodiny byly nemilosrdně rozdělovány, lidé nelitostně mučeni a vyvražďováni. Mnoho obyvatel bylo odvedeno do tureckého zajetí. Malé chlapce a mladé muže Turci vycvičili a zařadili do janičářských oddílů. Mladé dívky a ženy byly často krutě znásilňovány, odvlékány a přidělovány vojákům jako otrokyně; nejkrásnější z nich byly prodávány do tureckých harémů bohatých mužů. Hruzný obraz se u každého dobytého města opakuje.

Jiří Brankovič bojoval na dvou frontách: jednak proti Turkům, jednak v Zetě stěží odolával tlaku Benátčanů. Nakonec proto v tísni uzavřel s Turky příměří. Podle dohody jim musel předat část despotoviny na jih od řeky Moravy a jako turecký vazal platit *cháradž*. K jeho povinnostem patřilo také postavit a vyzbrojit Turkům vojenský kontingent a umožnit tureckým vojskům průchod

srbským územím. Z původní despotoviny ponechali Turci Jiřímu Brankovičovi pouze omezenou část. Vládl oblasti severně od Kruševace a Západní Moravy s městy Smederevo, Golubac, Resava, Rudnik a Srebrenica. Osud Srbska se začínal naplňovat.

Válečné hrůzy postihly nemilosrdným způsobem i mnoho středověkých spisovatelů. Z Turky dobytého Nového Brda pocházel srbský autor byzantského původu Dimitrije Kantakuzin (1410.–konec 15. století), kterému Osmané vyvraždili jeho rodinu. Dvě díla, která napsal, se zachovala pouze v opisech. Jedno je oslavou života, biografií Ivana Rilského (*Žitije Jovana Rilskog*); druhé popisuje tureckou porobu Bulharů, Srbů a Řeků. Kantakuzin je rovněž autorem *Modlitby k Bohorodičce (Molitva kām Bogorodica)*. Hrůzy tureckého běsnění v Novém Brdu a svého zajetí vylíčil Konstantin Michailovič z Ostrovice (před 1435–asi po 1501) v tzv. *Turecké kronice*. Autor napsal, že „scény z novobrdské tragédie nezapomene do konce svého života“. V bojích s Turky byl zajat a společně s 320 mladíky odveden do Anatólie; 704 mladých dívek z Nového Brda rozdělil turecký sultán svým vojákům. V zajetí byl mladý Konstantin vycvičen a stal se členem elitní turecké vojenské jednotky, janičářem. Později působil jako správce Zvečaje, ale v bojích mezi Turky a Uhrami byl zajat uherskými vojsky. Pobýval pak v Uhrách i Čechách a zbytek života strávil v Polsku, kde pro krále Jana Albrechta sepsal formou kroniky své vzpomínky. Později vyšly také česky (1565, 1581) pod názvem *Hystorya neb kronyka turecká od Michala Konstantina z Ostrowicze Ráca neb Bosnaka*. Boj s osmanskými Turky se stal námětem mnoha srbských lidových (junáckých) písní. Jejich hrdiny byli také příslušníci rodu Brankovičů (písně *Zmaj Ogneni*, *Zmaj despot Vuk*) i sedmihradský šlechtic a známý uherský vojevůdce Jan Hunyady (píseň *Sibinjanin Janko*).

Po pádu Nového Brda osmanská vojska dobývala zbývající srbská města, poslední části srbského území měnily svého majitele. V červnu 1456 oblehla velká turecká armáda čítající asi 150 000 mužů Bělehrad. Vojáci Jana Hunyadyho se jí pokusili vzdorovat. Početně malá posádka hrdinných obránců všemi silami bránila obležené město. Bělehrad odolal náporu tureckých zbraní, útoky Osmanů byly po mnohaměsíčních bojích odraženy; sám turecký sultán Mehmed II.

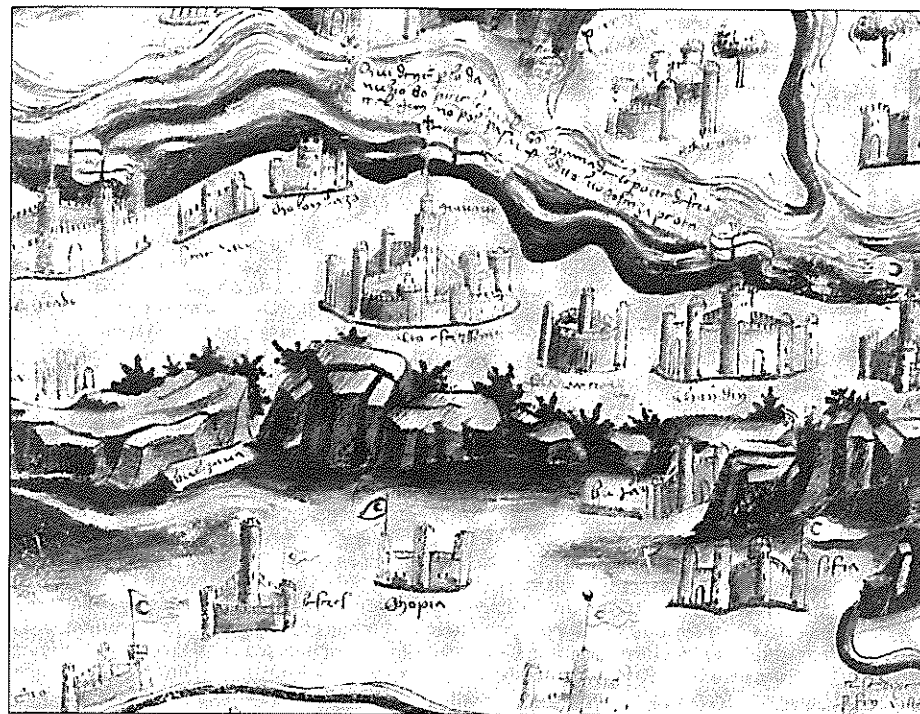
Evangelista Jan, Radoslavovo evangelium, kolem 1429

utrpěl zranění. Vítězství u Bělehradu patřilo k Hunyadyho největším válečným úspěchům, ale o tři týdny později udatný obránce Bělehradu zemřel na mor, který zasáhl jeho armádu. Postup Turků již nemohlo nic zastavit.

Jiří Branković slavného vojevůdce dlouho nepřežil. Zemřel na Štědrý den roku 1456. Uvnitř zbytku srbské despotoviny propukly dynastické rozepře, kterých Turci důmyslně využívali. Na srbský trůn nastoupil nejmladší syn Jiřího Brankoviće, Lazar Branković (1456–1458), který měl za ženu Helenu-Jelenu Palaiologovnu, vzdálenou příbuznou předposledního byzantského císaře Jana VIII. Od tohoto císaře získal titul despoty. Byl posledním srbským panovníkem, který tento titul obdržel z Byzance. Uhry byly zaměstnány vnitřními dynastickými spory a proti novému srbskému despotovi nic nenamítaly, stejně jako turecký sultán Mehmed II., který po Lazarovi požadoval placení stejné daně, jako platil Turkům jeho otec. Do vlády se po smrti Lazarovy matky Ireny (1457) vměšovali všichni jeho příbuzní: slepý Gregor, nejstarší syn Jiřího Brankoviće, jeho dcera Mara, bývalá žena zemřelého sultána Murada II., a také Tomáš Kantakuzen, bratr Lazarovy matky Ireny. Lazar Branković však dlouho nevládl; zemřel dva roky po svém nástupu k moci.

Události poté nabyly apokalyptických rozměrů, destrukce posledních zbytků srbské státnosti se rychle se završovala. Všichni pozůstali a místní okolní vládcové chtěli rozhodovat o dalším osudu Srbů. Je tragédií pro Srbsko, že každý jiným způsobem. Bojovně naladěná strana Lazarovy vdovy Heleny a jeho staršího, slepého bratra Štěpána dávala přednost boji s Turky, který chtěla vést s uherskou pomocí. Stranu sympatizující s Turky představovali bratři Michal a Mahmud Angelovići, pocházející z významné byzantské rodiny z Thesálie, kteří byli po matce srbského původu. Bratři Angelovići představovali typický, schizofrenní obrázek doby. Michal získal vysoké postavení na srbském dvoře a Mahmud, který byl v mládí odvléčen do osmanské říše a poturčen, se stal beglerbegem, Rumélie, velkovezírem. Proto Angelovići nepovažovali boj s Turky za účelný a žádali dohodu s nimi. Michal Angelović a jeho lidé se pokoušeli v březnu 1458 dohodnout s Turky a vpustit je do Smedereva. Ale Michal byl zajat, uvržen do vězení a Turci byli pobiti. Za srbského despotu byl zvolen slepý Štěpán Branković. Turci za odplatu přivedli do Kruševace druhého ze slepých bratrů, Gregora Brankoviće. Nalézt *modus vivendi* se nepodařilo. Vázly také rozhovory s Uhrami. Situaci nezachránil ani sňatek následníka bosenského trůnu Štěpána Tomaševiče s Lazarovou dcerou Marií, který měl propojit srbskou despotovinu s Bosnou. Turkofilové v despotovině získali nakonec převahu a vydali v červnu 1459 pevnost Smederevo Osmanům bez boje. Pád Smedereva znamenal fakticky konec srbské samostatnosti a také srbského středověkého státu.

Srbové, kteří se nechtěli smířit s tureckou okupací a stát se druhořadým národem turecké říše nebo odmítli poturčení, které by jim zajistilo určitá privilegia, odcházeli houfně do emigrace. Ta postihla především vzdělané a majetné vrstvy. Jejich příslušníci hledali útočiště v Itálii, v Chorvatsku a zejména v Uhrách, kde vstupovali do služeb uherských králů. Nový domov našli v Uhrách i potomci Jiřího Brankoviće, kterým byl ponechán titul despotů. Část srbské aristokracie se snažila zachránit svůj majetek a svá privilegia. Přijala

Mapa Balkánského poloostrova, detail, anonymní autor, 1430–1453

islám a vstoupila do služeb tureckého sultána. Podobně to ostatně udělala po pádu Konstantinopole i část byzantské šlechty, a to zcela v duchu slov, která pronesl v předvečer pádu města vysoký byzantský aristokrat, *megas dux* Lukas Notaras, když prohlásil, že raději přijme sultánův turban než papežskou tiáru.

O několik let později dobyli Turci další země, které v určitých obdobích byly součástí srbského středověkého státu: Bosnu, Hercegovinu a Zetu (bývalou Duklju). Roku 1463 padla do tureckých rukou Bosna, která marně čekala na slibovanou pomoc ze Západu. V roce 1465 získali Osmani velkou část země *hercega sv. Sávy* – Hercegoviny a roku 1482 její zbytek. Zeta, kde vládli pod svrchovaností Benátčanů Crnojevići, ještě nakrátko odolávala tureckým dobyvatelům. Města na jejím pobřeží dávno zcela ovládli Benátčané a vysoké hory ve vnitrozemí země se staly útočištěm obyvatelstva z okolních oblastí, které již Turci dobyli. Pod nadvládu Turků se jako poslední ze srbských zemí dostal tento region po urputných bojích až roku 1499 za vlády Jiřího Crnojeviće. Zeta byla připojena ke skadarskému sandžaku. Dobytí srbského území osmanskými Turky zbrzdilo na dlouhá staletí politický, hospodářský a kulturní vývoj Srbska.

DĚJINY SRBSKA

JAN PELIKÁN, LUBOMÍRA HAVLÍKOVÁ
TOMÁŠ CHROBÁK, JAN RYCHLÍK
MIROSLAV TEJCHMAN
ONDŘEJ VOJTĚCHOVSKÝ

NAKLADATELSTVÍ
LIDOVÉ NOVINY